

Terug naar

de bron

Een uitgave van de Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst

Vrijheid,
onvrijheid en
de dienst
in de jaren
veertig en vijftig

Constant Hijzen

Uitgave ter gelegenheid van het 75-jarig jubileum van de Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst, naar een idee van J.R. Twiss Quarles van Ufford, directeur Inlichtingen, en onder regie van R.J.W. Spronk, directeur Operatiën.

Schrijvers:

Dr. C.W. Hijzen, Universiteit Leiden

Met medewerking van:

Drs. C.C.W.J. Hijzeler

Ontwerp omslag en binnenwerk:

R. van Vliet

© 2021 Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevens bestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No parts of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

ISBN 9789090341019

NUR 680

www.aivd.nl

Terug naar de bron

**Vrijheid, onvrijheid en
de dienst in de jaren
veertig en vijftig**

*Constant Hijzen
met medewerking van
Coen Hijzeler*

*Uitgave ter gelegenheid van het
75-jarig jubileum van de
Algemene Inlichtingen- en
Veiligheidsdienst*

Voorwoord

Mijn verre voorganger Louis Einthoven werd in 1945 gepolst voor een ‘hoogst onaangename post’. Wilde hij hoofd worden van het pas opgerichte Bureau Nationale Veiligheid? ‘Wie de grote zaak wil dienen, kan niet altijd het werk doen dat hij prettig vindt’, werd erbij gezegd.

Einthoven accepteerde de baan en bleef de rest van zijn werkende leven. Toen hij met pensioen moest, ging dat met pijn in het hart. De dienst doet kennelijk iets met mensen. En mensen doen wat met de dienst. Voor dit boek, ter gelegenheid van ons 75-jarig bestaan, keek Constant Hijzen daarom naar onze begindagen, de jaren veertig en vijftig, en in het bijzonder naar de medewerkers van toen. Wie waren ze? Wat dreef ze? Wat lieten ze ons na?

Constant kreeg bij zijn werk hulp van AIVD’er Coen Hijszeler. Samen diepten ze de verhalen op van onder meer ‘een eigenwijs mannetje dat niet tegen onrecht kon’, en een voormalig Ausweis-vervalser die de eerste vrouw werd bij de volgploeg. Een van de mensen van het eerste uur was net opgeleid tot geheim agent door de voorloper van de CIA, en was topfit. Een ander woog na de oorlog 35 kilo en kon alleen nog zittend werken.

Het waren niet louter helden. Ieder had eigen dilemma’s en tekortkomingen. Einthovens geschiedenis illustreert dat misschien bij uitstek. Hij had voor en nog in de oorlog samengewerkt met de Duitsers. ‘Met de beste bedoelingen’, werd later geoordeeld. Maar helemaal onomstreden was hij dus niet.

Maar allemaal wilden ze Nederland een rechtsstaat houden. Waarin mensen vrij kunnen denken en geloven wat ze willen. Zonder dreiging van het ‘beestachtig gemene’ geweld dat ze tijdens de bezetting hadden ervaren. Een vrijheid die ze stellig zou worden afgenomen door de Sovjet-Unie – waarmee drie kwart van de Nederlanders op korte termijn oorlog verwachtte.

Ik dank Constant en Coen, dat ze ons eraan herinneren dat voor onze voorgangers liefde voor de vrijheid, de kracht was van de dienst. Ik hoop dat het vrouwen en mannen van nu inspireert bij de AIVD te komen om dat werk voort te zetten, en de vrijheden van nu te verdedigen. Die vrijheden zijn uiteenlopende dan in de jaren vijftig. En ze worden beleefd door mensen die diverser zijn in hun afkomst en levenskeuzes.

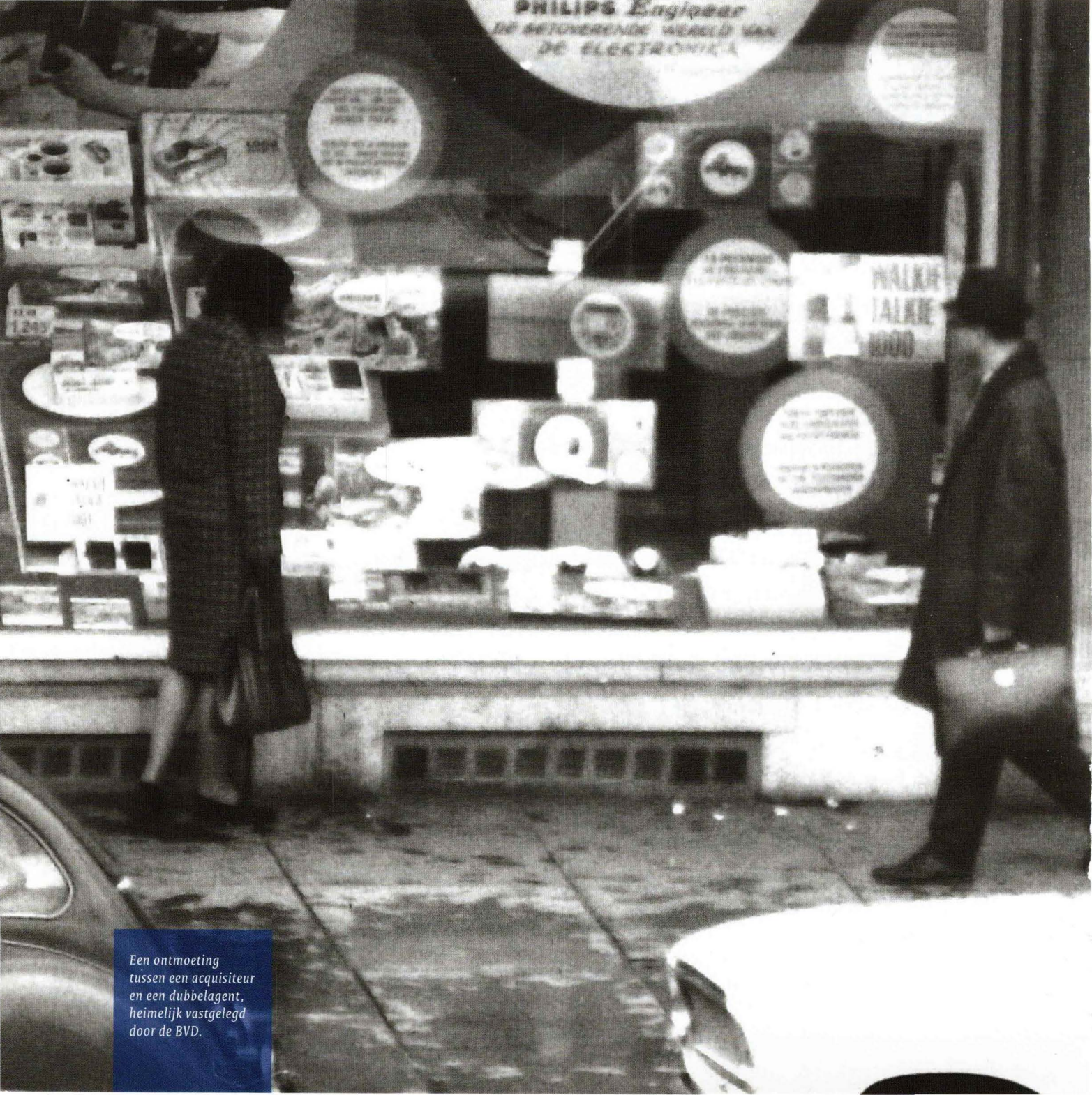
Maar ze beschermen vraagt dezelfde moed als toen. Het dient de grote zaak. En het is een post – hier durf ik voor een voorganger te spreken – die voor sommigen weleens de baan van hun leven blijkt.

Erik Akerboom

Directeur-generaal AIVD

Inhoud

Terug naar de bron	7
De prille vrijheid na de bezetting (1940-1946)	13
De bezetting	
Oorlogsresten	
Bureau Nationale Veiligheid	
Wild west	
Een dienst voor de verloren gegane vrijheid (1946-1948)	29
Aan de tekentafel	
De mensen en hun motivatie	
De toekomstige vrijheid onder druk: communistische onvrijheid (1948-1949)	37
Erfgenamen van het naziterrorisme	
De vrijheid en de vijfde colonne	
De veiligheidsdienst als bedreiging van de vrijheid (1949-1954)	47
Een genuanceerde blik op onvrijheid	
Conclusie	53
Verantwoording	67
Afkortingen	68
Beeldverantwoording	69
Eindnoten	70

Een ontmoeting
tussen een acquisiteur
en een dubbelagent,
heimelijk vastgelegd
door de BVD.

Terug naar de bron

De Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst bestaat 75 jaar. Nou ja, eigenlijk bestaat hij achttien jaar. 'Er is een Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst', bepaalde de nieuwe Wet op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten op 7 februari 2002, en die was er voordat die woorden wet werden, nog niet. Wel bestond van 1949 tot 2002 de Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD), de opvolger van de Centrale Veiligheidsdienst of CVD (1946-1949), die weer voortspoot uit het kort na de bevrijding opgerichte BNV: Bureau Nationale Veiligheid (1945-1946).

Tijdens de Tweede Wereldoorlog en in een verder verleden, tijdens het Interbellum, bestonden óók verschillende geïnstitutionaliseerde vormen van inlichtingen- en veiligheidswerk – denk aan het Studiebureau Vreemde Legers uit 1912, de Derde Sectie van de Generale Staf (GS III) en de in 1919 opgerichte Centrale Inlichtingendienst (CI). Toch heeft de AIVD ervoor gekozen de oorzakelijke keten niet verder terug te voeren dan het BNV. Dit werd op 29 mei 1945 onder het Militair Gezag (MG) opgericht. In dit gemilitariseerde bureau, een civiele veiligheidsdienst in de dop, ziet de AIVD zijn wortels.¹

Er zijn goede redenen om de oorsprong van het hedendaagse inlichtingen- en veiligheidswerk in naoorlogs Nederland te zoeken. De Tweede Wereldoorlog vormt een breuk in de geschiedenis. De schaal van de militaire strijd tussen de asmogendheden en geallieerden, het bloedvergieten, de repressie, de systematische uitroeiing van

het jodendom en andere minderheden: in eigenlijk ieder opzicht had de moderne mens nog nooit zo'n destructief conflict uitgevochten. De Eerste Wereldoorlog was nog aan Nederland voorbijgetrokken, ook al ging een deel van de Duitse opmars naar België over een formeel Nederlands gedeelte van een grensweggetje in Limburg. Maar nu voorzagen de Duitse oorlogsinspanningen ook in een invasie van Nederland - het lang vasthouden aan de neutraliteitsgedachte in Nederlandse politieke kringen ten spijt.

De ervaringen met totalitarisme, onvrijheid en levensgevaar trokken een diepe kras in de Nederlandse geschiedenis. Het passieve en in begrotingstermen voordelige neutraliteitsbeleid van voor de oorlog werd al tijdens de oorlog failliet verklaard. Afzijdigheid maakte plaats voor een actieve opstelling op het gebied van defensie en buitenlands beleid. Veiligheid diende actief beschermd te worden, werd het politieke standpunt, en daarvoor waren bondgenoten en adequate middelen en instituties nodig.

Toen de Sovjet-Unie zich in de jaren na de oorlog tot nieuwe, mogelijke totalitaire bezetter leek te transformeren, groeide de bereidheid om op het terrein van nationale veiligheid maatregelen te treffen. Tegen dit decor, of eigenlijk als gevolg van deze snel veranderende (geo)politieke, militaire en maatschappelijke verhoudingen, ontstonden de inlichtingen- en veiligheidsdiensten in een voor de hedendaagse praktijk herkenbare vorm.

Willem Jacobus Rozenberg

*Geboren 26 augustus 1892 te Vlissingen
overleden 24 mei 1957 te Den Haag.*

Sergeant bij de Landstorm Willem Rozenberg kwam al vroeg in het Interbellum terecht bij de CI, opgericht in 1919 onder GS III. Lange tijd was hij de enige medewerker naast diensthoofd luitenant der huzaren Han Fabius. Rozenberg werd chef de bureau: administratieve kracht en secretaris. Hij haalde de 'onder dubbel couvert' verstuurd post op bij het departement (de buitenste envelop werd aan het ministerie verstuurd, de binnenste was gericht aan de 'Chef van de Centrale Inlichtingendienst') en registreerde en nummerde deze. Ook hield hij op basis van politiegegevens de zogenoemde zwarte lijsten bij van politieke extremisten. Na de capitulatie hielp hij met de afwikkeling van de Generale Staf.²

In augustus 1945 trad hij op voorspraak van Johan Crabbendam, op dat moment hoofd van het bureau³ politiek inlichtingenwerk, in dienst van bureau B van het BNV.⁴ Daar werkte hij samen met Hans Hack, die net als hij bij de CI had gezeten.⁵ Toen Rozenberg op 24 mei 1957 plotseling overleed, schreef het hoofd van de BVD in een intern overlijdensbericht dat Rozenberg 'door zijn vooroorlogse werkzaamheden op inlichtingengebied praktisch de enige schakel van de BVD met het verleden' was.⁶

Dit herinneringsboekje keert terug naar die kraamtijd, losjes geperiodiseerd van het einde van de Tweede Wereldoorlog tot in de jaren vijftig. Deze opbouwfase van de veiligheidsdienst is in de bestaande literatuur weliswaar goed gedocumenteerd, maar door een andere bril bezien, laat die tijd weer iets nieuws zien. De bril waardoor in dit boek de kraamtijd bekeken wordt, brengt meer scherpte aan in de innige verbondenheid van het naoorlogse inlichtingen- en veiligheidswerk met de oorlogservaringen die eraan voorafgingen. 'Is het een toevalligheid, dat tegelijkertijd met de herdenking van het gebeuren dat 25 jaar geleden ons land bevrijd werd van de bezetter, het feit herdacht wordt dat een begin gemaakt werd met het inlichtingen- en veiligheidswerk in ons land om diezelfde vrijheid voor de toekomst te behouden?', vroegen de redacteuren van *'Het Spionnetje'* zich in 1970 retorisch af. Het *Spionnetje* was de uitgave van de ontspanningsvereniging van de BVD.⁷ In een inleiding op de speciale uitgave van dit personeelsblad ter gelegenheid van 25 jaar bevrijding schreven ze: 'Het is triest te moeten constateren, dat zelfs twee wereldoorlogen niet in staat zijn geweest om de mensheid te leren, dat het enige klimaat waarin hij zich als individu en als sociaal wezen kan ontwikkelen er een is waarin de vrijheid als hoogste waarde staat genoteerd. Reeds voor het einde van de laatste oorlog was het voor velen duidelijk, dat de op 10 mei 1940 verloren gegane vrijheid, die ten koste van vele offers en mensenlevens herwonnen werd, beschermd zou moeten worden als een dierbaar kleinood om haar uiteindelijk nooit meer uit handen te hoeven geven.'⁸

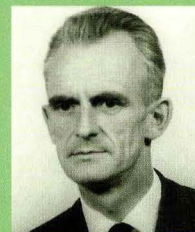
De veiligheidsdienst was, met andere woorden, een uitdrukking van de wens de vrijheid te beschermen,

om haar niet zoals in de oorlog gebeurd was, nog eens te verliezen. Deze expliciete samenhang tussen de oorlog en het inlichtingen- en veiligheidswerk is interessant. Dat die oorlog doorwerkte in het naoorlogse inlichtingen- en veiligheidswerk, is al eerder opgemerkt. Voormalig medewerker en diensthistoricus Dick Engelen laat dit in zijn proefschrift zien en zijn opvolgster (nu voormalig) diensthistorica Eleni Braat, werkt dit thema verder uit. Zij laat zien hoe de gedachte dat de BVD voortgekomen was uit het gereformeerde verzet, een ontstaansmythe eigenlijk, op lange termijn het zelfbeeld binnen de dienst ging bepalen. BVD'ers beschouwden zichzelf in zekere zin als verzetsstrijders, die elkaar goed kenden en als vrije jongens zichzelf het werk in moeilijke omstandigheden eigen hadden moeten maken. Wantrouwen, angst en een sterk *'need-to-know-denken'* (je vertelt de ander alleen het noodzakelijke) domineerden. En omdat die verzetslieden aan den lijve ondervonden hadden wat het was om van je vrijheid beroofd te worden, werd *'landsverdediging'* het ideaal.⁹

Maar de oorlog bepaalde meer dan de interne organisatiecultuur. Ook in de bredere politieke, bestuurlijke en maatschappelijke context vond langzaamaan de gedachte ingang dat een veiligheidsdienst onderdeel moest zijn van de landsverdediging. Dat roept de vraag op hoe de oorlog niet alleen de mentaliteit van de medewerkers determineerde, maar ook wortelde in de organisatorische opzet, activiteiten en de politieke en maatschappelijke verwachtingen ten aanzien van die dienst. In essentie was de veiligheidsdienst een oorlogskind. Dat is

Pieter Jan (Piet) Stavast

*Geboren 13 juni 1920 te Lonneker,
overleden 6 juni 1988 te Diever.*

Piet Stavast kwam kort na de Nederlandse capitulatie in mei 1940 bij de Koninklijke Marechaussee in Finsterwolde terecht. Hij stak zijn afkeer tegen de Nationaal Socialistische Beweging (NSB) en het nationaal socialisme niet onder stoelen of banken, zodat hij al gauw werd ontslagen. Daarop volgde (zijn eerste) arrestatie. Hij zat vast in Groningen. Eenmaal in vrijheid, nam hij deel aan de April-Meistaking in 1943 tegen de *Arbeitseinsatz*. Daarop werd hij wederom gearresteerd om ditmaal te worden vervoerd naar concentratiekamp Vught. Toen hij eind 1943 kort in de gevangenis in Utrecht verbleef, vermoedelijk om naar Duitsland te worden getransporteerd, wist hij te ontsnappen.¹⁰

Hij dook onder en sloot zich aan bij de Landelijke Knokploeg (LKP). De rest van de oorlog voerde hij in Friesland met zijn medeverzetsstrijders, onder wie Piet Cnossen, verschillende acties uit. Een van die acties was de beroemde overval op de strafgevangenis in Leeuwarden, waarbij de Knokploegen 51 gevangenen wisten te bevrijden en in veiligheid brachten.¹¹

Na de oorlog trad Stavast in dienst bij het BNV, waar hij onder andere liaison was voor de Buitenlandse Inlichtingendienst (BID), in 1971 gewijzigd in Buitenlandse Inlichtingendienst.¹² Zijn kleindochter Saskia Stavast omschrijft haar grootvader als 'een eigenwijs, handig mannetje dat niet tegen onrecht kon'.¹³

fascinerend, want het roept de vraag op hoe die onlosmakelijke band tussen oorlog en dienst de tand des tijds doorstond. Zolang die oorlog vers in het geheugen lag, stond het buiten kijf dat een veiligheidsdienst bestond om te helpen voorkomen dat de veiligheid nog eens verloren raakte. Maar toen vanaf de jaren zestig de naoorlogse generatie opstond, en daarmee de oorlog onvermijdelijk naar de achtergrond verdween, kregen vrijheid en onvrijheid, en daarbinnen de rolopvatting van een veiligheidsdienst, een andere invulling. De maatschappij stelde niet alleen de vraag of een veiligheidsdienst juist een manifestatie van onveiligheid was, maar ook politiek en bestuur gaven in het licht van studentenactivisme en terrorisme een nieuwe invulling aan (on)vrijheid en de rol van de dienst. De vraag die daarom in dit boek aan de orde komt is welke invulling vrijheid en onvrijheid kregen in de 'kraamtijd' en hoe het werk van de veiligheidsdienst in dat licht gestalte werd gegeven. Hoewel de onvrijheid de vrijheid welbeschouwd vervangt, wordt het begrip onvrijheid gebruikt om de aard van de dreiging treffend weer te geven: het was de reeds ervaren onvrijheid in de oorlog en de vrees nog eens onder een onvrij, totalitair systeem te moeten leven, die een grote rol speelt in dit boek.

Die vraag naar vrijheid en onvrijheid is ook vandaag de dag relevant. Welke invulling krijgen die begrippen anno nu, welke fenomenen worden als vormen van onvrijheid gezien? En wat zegt dat over de taak van de AIVD? Toegegeven, de huidige inlichtingenpraktijk verschilt in allerlei opzichten van die van toen.

Er is in de tussentijd nogal wat veranderd. Ideeën over vrijheid en onvrijheid vormden zich tegen de achtergrond van volstrekt andere politiek-bestuurlijke en maatschappelijke verhoudingen. Het antwoord op de vraag wat een veiligheidsdienst moest zijn, verschilde van het hedendaagse antwoord. Welke vrijheid verdedigd moest worden tegen welke dreigingen, en vooral hoe dat moest gebeuren, werd in wetgeving, Kamerdebatten, jaarverslagen, heisessies, strategiestukken en krantenartikelen in andere woorden en beelden gevat.

Het kan evenwel geen kwaad, nu die vraag ter gelegenheid van dit jubileum toch is opgeworpen, om nog eens in gesprek te gaan met de ideeën over vrijheid, onvrijheid en het werk van de dienst uit de jaren veertig en vijftig. Door te laten zien hoe politici, ambtenaren en burgers aankeken tegen de wereld en de rol van een veiligheidsdienst daarin, kan iets van een historische essentie van een dienst als de AIVD worden blootgelegd. Die nodigt uit om nog eens na te denken over de missie en taakopvatting van de AIVD in de wereld van vandaag. Het loont kortom, zoals iedereen met een inlichtingenachtergrond weet, om nog eens terug te gaan naar de bron.

*De capitulatie van
Rotterdam, 14 mei
1940.*

De prille vrijheid na de bezetting (1940-1946)

In de vroege ochtend van 10 mei 1940, om vijf voor vier, bombardeerden Duitse gevechtsvliegtuigen de vliegvelden Waalhaven en Bergen. Niet veel later begon de Slag om Den Haag, een luchtaanval die de bedoeling had voldoende Duitse troepen aan de grond krijgen om meteen het regeringscentrum in handen te krijgen. Om kwart voor zes in de ochtend ontving minister van Buitenlandse Zaken Eelco van Kleffens uit handen van de Duitse gezant Julius graaf Zech von Burkerskoda de Duitse oorlogsverklaring aan Nederland.¹⁴

De Nederlandse regering verplaatste op 13 mei 'voor zolang als onvermijdelijk' haar zetel naar Londen, van zins om zo gauw het kon, terug te keren. Op 15 mei ondertekende generaal Henri Winkelman de capitulatie.¹⁵ Het Nederlandse grondgebied met daarop de Nederlandse bevolking kwam onder Duits bestuur. Na de militaire overwinning werd dat het civiele bezettingsbestuur onder leiding van Reichskommissar Arthur Seyss-Inquart.¹⁶

Aanvankelijk paste de bevolking zich tamelijk gemakkelijk aan. Onder Duits bestuur hielden weliswaar de parlementaire democratie en rechtsstaat op te bestaan, en de economie kwam in Duitse handen. Maar Seyss-Inquart benaderde de Nederlandse bevolking met 'tegemoetkomendheid' en 'gematigdheid', in de hoop haar voor het nationaalsocialisme te winnen.¹⁷ Na de Februaristaking (25 tot en met 27 februari 1941), onder meer tegen de deportaties van en razzia's

tegen de joden, verhardde de opstelling van de Duitse bezetter. Vanaf eind 1941 werden alle politieke partijen behalve de NSB verboden. De vrije pers was afgeschaft en de systematische deportatie van joden naar concentratiekampen werd in verhoogd tempo ten uitvoer gebracht. Tegen de talloze verzetsgroepjes en -groepen, die vooral illegale bladen als *Trouw* en *De Waarheid* uitgaven en onderduikers hielpen, werd steeds harder opgetreden. Nadat op 1 oktober 1944 een verzetsgroep bij Putten een Duitse officier had vermoord, werd de hele mannelijke bevolking van het dorp naar concentratiekampen afgevoerd. De hongerwinter van 1944-1945 was voor de meeste Nederlanders de zwaarste beproeving. Na de gedeeltelijke bevrijding van Zuid-Nederland in september 1944 volgde de bevrijding van de rest van het grondgebied op 5 mei 1945.

Oorlogsresten

De door de geallieerden teruggegeven vrijheid was aanvankelijk een ingewikkeld bezit. Tijdens de overgangstijd, de periode tussen het vertrek van de Duitse bezetter en het moment waarop regering en parlement hun werk zouden hervatten, kon van alles gebeuren wat de vrijheid in gevaar zou brengen. Het overheidsapparaat en daarbinnen (niet onbelangrijk!) de politie, werd nog bemenst en aangestuurd door collaborateurs. Omdat die staatsinstituties nodig waren om de zojuist op de Duitse bezetter herwonnen vrijheid te handhaven,

Henri Frederick Johan (Hans) Hack

Geboren 26 juli 1916 te Den Haag,

overleden 23 september 1998 te Den Haag.

Net als Willem Rozenberg was ook Hans Hack voor de oorlog bij de CI aangesteld. Hack kwam echter pas in 1936 bij deze kleinschalige vooroorlogse dienst werken. In de meidagen van 1940, toen Nederland zou gaan capituleren voor de Duitse bezetter, hielp Hack mee het archief van de CI te vernietigen. Als militair werd hij door de Duitse bezetter korte tijd als krijgsgevangene vastgezet. Daarna werd hij gedemobiliseerd en naar huis gezonden. Na de bevrijding vroeg het hoofd van het BNV Louis Einthoven, hem bij het BNV te komen. Samen met drie anderen, onder wie Rozenberg, begon hij onder leiding van Johan Crabbendam bij bureau B, dat politiek inlichtingenwerk verrichtte. Het geïmproviseerde karakter van het werk in deze allervroegste dagen van de naoorlogse veiligheidsdienst, bleek wel uit het feit dat Crabbendam hem bij binnenkomst op zijn eerste dag een gulden in de hand stopte. Daarvan moest Hack een potlood en een blocnote kopen.

In de loop van de maanden kreeg de organisatie een steeds betere structuur. Zoals de CI voor de oorlog deed, ging bureau B van het BNV de contacten met vooral de gemeentepolitiekorpsen aanhalen. Ook ging bureau B maandoverzichten uitgeven. Daarin werd een schets gegeven van het extremistische politieke leven.¹⁸ Hack, die per 1 augustus 1976 de dienst verliet¹⁹, vond terugkijkend dat er veel veranderd was aan het werk van de dienst. Een belangrijke ontwikkeling vond hij dat vooral de rechtszekerheid van personen die onderwerp waren van onderzoek, ten goede was veranderd. Het heldere onderscheid van de oorlog, tussen goed en fout, was in het werk van de dienst verdwenen, vond hij. Er was nu meer nuance.²⁰

moest vrijwel direct worden aangevangen met de zuivering ervan. Tegelijkertijd vreesde de regering in Londen voor een mogelijke bijtjesdag, een spontane volksoproer met gewelduitbarstingen tegen (vermeende) collaborateurs.²¹ Grootschalig geweld werd ook vermoed uit revolutionaire hoek. De spanningen van de novemberdagen van 1918, toen een revolutie van radicale socialisten en andere arbeidersorganisaties zich leek aan te kondigen, konden velen zich nog voor de geest halen. Het was niet ondenkbaar, vonden gezagsdragers, dat zoiets zich in dit machtsvacuüm nog eens zou voordoen.²²

Daarnaast bestond, niet alleen bij de Nederlandse maar ook bij de geallieerde autoriteiten de vrees dat de Duitse bezetter agentennetwerken zou achterlaten. Die personen ontliepen niet alleen berechting, maar zij zouden ook spionage en sabotage kunnen plegen in de aanloop naar een mogelijke volgende inval en bezetting. Er was zelfs rumoer over de mogelijke aanwezigheid van *Werwolf-Gruppen*, door Himmler eigenhandig opgezette ondergrondse sabotage- en terreurnetwerken.²³ Een praktisch probleem was bovendien nog de ongeveer 1500 gevangenen die in handen waren van de Canadese *Field Security*-troepen. Zij moesten in het kader van de dreiging van Duitse ondergrondse netwerken in lopende contra-inlichtingenonderzoeken nog worden verhoord. En op enig moment moesten zij worden overgedragen aan de Nederlandse autoriteiten.²⁴

Tot slot waren er nog de talloze verzetsorganisaties die 'genormaliseerd' moesten worden. Zij moesten hun wapens inleveren en zich schikken naar het

teruggekeerde gezag. Velen meenden door hun verzetswerk een stem te hebben verworven in de wederopbouw van het land. Hun ideeën over de politieke wederopbouw liepen echter uiteen van een socialistische republiek tot een autoritaire monarchie, dus dat leverde conflictstof op. En geen van de groepen was bereid hun wapens en macht zomaar in te leveren. Gewapende groepen waren dan ook, evenals de achtergebleven Duitse spionnen, een grote bedreiging voor het herstel van orde en gezag. Zij arresteerden en liquideerden op eigen houtje vermeende collaborateurs en meenden, vanwege hun verzetswerk, ook buiten de parlementaire democratie om, invloed uit te mogen oefenen op de inrichting van naoorlogs Nederland.²⁵

Aanvankelijk was het niet aan Nederland zelf, maar aan de afdeling *Civil affairs* van de *Supreme Headquarters Allied Expeditionary Forces* (SHAEF) om deze stapel veiligheidsproblemen het hoofd te bieden. Deze had echter het MG aangewezen als Nederlands bevoegd gezag. Het MG, dat op 16 mei 1944 door middel van de *Legal Agreement* in Londen was opgericht, stond onder bevel van chef-staf generaal Hendrik Johan Kruls en was achter de geallieerde linies verantwoordelijk voor de handhaving van openbare orde en veiligheid. Ook moest het direct starten met de zuivering van bestuur en politie.²⁶

Kruls had luitenant-kolonel Pieter Jan Derksema aangewezen om daarbinnen het (contra-) inlichtingenwerk ter hand te nemen. Derksema had de weinig benijdenswaardige taak om met zijn Sectie III A van het MG enige orde te scheppen in het

STAF MILITAIR GEZAG

NR. P. 5392

TE VELDE,194

ONDERWERP:

BIJLAGEN:

BESCHIKKING VAN DEN CHEF STAF
MILITAIR GEZAG
van 29 Mei 1945, nr. 979

DE CHEF STAF MILITAIR GEZAG;

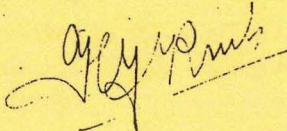
Overwegende, dat het wenschelijk is, de werkzaamheden betreffende de handhaving van de in- en uitwendige veiligheid van de Staat geïntegreerd te doen verrichten;

BESLUIT:

- A. met ingang van 29 Mei 1945 op te richten het Bureau voor Nationale Veiligheid, hebbende tot taak met uitsluiting van alle andere instanties alle werkzaamheden te verrichten de in- en uitwendige veiligheid van den Staat betreffende en daarover contacten op te nemen en te onderhouden met de Geallieerden;
- B. te benoemen tot Hoofd van genoemd Bureau voor Nationale Veiligheid, met ingang van 29 Mei 1945
- den tijdelijk benoemen Reserve Kolonel voor Algemeenen Dienst Mr. Louis EINTHOVEN, geboren op 30 Maart 1896 te Soerabaia.

Gegeven ten Stafkwartiere,
den 29 Mei 1945.

De Chef Staf Militair Gezag,
De Generaal-Majoor,

Mr. H. J. Kruls.

Aan: Res. Kolonel Mr. L. Einthoven
Copie D.v.O.
Archief
Stafbureau.

w. v. O. L. p

Oprichtingsakte van
het BNV, 29 mei 1945.

inlichtingendomein dat, zoals alles, op de volstrekt chaotische 'grens van oorlog en vrede' verkeerde, zoals een oud-medewerker het uitdrukte.²⁷ Het wemelde van de bureaus en diensten. Dit waren de inlichtingendiensten die uit het verzet voortkwamen en de in Londen opgezette diensten, waarvan op dat moment Bureau Inlichtingen (BI) de belangrijkste was. Daarnaast was er de in contra-inlichtingenwerk bedreven Sectie IV van Prins Bernhards Stoottroepen, maar ook de inlichtingenafdeling van de *First Canadian Army* en de *Special Counter-Intelligence Unit* van de Britten. De chaos werd dan ook eerder aangejaagd dan beteugeld, volgens Prins Bernhard door de 'totaal ontbrekende leiding en besluiteloosheid van Overste Derksema'.²⁸

Het gebrek aan coördinatie op inlichtingenterrein was echter niet alleen aan Derksema te wijten. De Britten, die er belang bij hadden zelf directe toegang tot gegevens over Duitse inlichtingennetwerken te behouden, voerden een verdeel-en-heerspolitiek. Zo deelden ze wel inlichtingen met de Stoottroepen, een regiment voortgekomen uit leden van het gewapend verzet, maar niet met Sectie III A.²⁹ Toch luidden diezelfde Britten de noodklok. Door de wildgroei aan diensten en dienstjes had niemand het overzicht meer, met als gevolg dat de mogelijk achtergebleven agentennetwerken van de *Gestapo*, *Abwehr* en de *Sicherheitsdienst* door de mazen van het net glipten. Het teruggekeerde Nederlandse gezag moest orde op zaken stellen.

Bureau Nationale Veiligheid

Daarop belegden chef-staf Kruls en de premier van de Londense kabinetten Pieter Gerbrandy

op 23 mei 1945 een bijeenkomst in Hotel des Indes aan de Haagse Lange Voorhout. Behalve Gerbrandy, Kruls en Derksema waren daarbij ook aanwezig: hoogleraar strafrecht Jacob van Bemmelen namens de Binnenlandse Strijdkrachten, secretaris-generaal van Justitie Johannes van Angeren, Jan Somer en zijn plaatsvervanger Cees Fock namens BI en hun verantwoordelijk minister (van Oorlog) Jan de Quay.³⁰

De juist herwonnen vrijheid was het beste gediend bij het opzetten van een nieuw bureau, concludeerde dit gezelschap. Zes dagen later richtte het Militair Gezag, volgens de Instellingsbeschikking van 29 mei 1945, het Bureau Nationale Veiligheid op, dat de opdracht had 'met uitsluiting van alle andere instanties, alle werkzaamheden te verrichten de in- en uitwendige veiligheid van den Staat betreffende en daar over contacten op te nemen en te onderhouden met de geallieerden'.³¹

Derksema werd gewogen en te licht bevonden om het BNV te leiden. In zijn plaats werd eerst commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten Henri Koot aangezocht, die voor de oorlog als cryptoloog een belangrijke rol had gespeeld in de Generale Staf.³² Toen hij weigerde, werd de voormalig hoofdcommissaris van het Gemeentepolitiekorps Rotterdam, Louis Einthoven, gevraagd. Dat was een opvallende keuze, omdat Einthoven in het licht van de zuiveringen niet helemaal onomstreden was. Einthoven had voor de oorlog samengewerkt met de *Abwehr* en *Gestapo*. Hij bleef op zijn post in het begin van de Duitse bezetting (zo leverde hij de Nederlandse militairen uit die in mei 1940 drie Duitse militairen hadden geëxecuteerd) en hij had

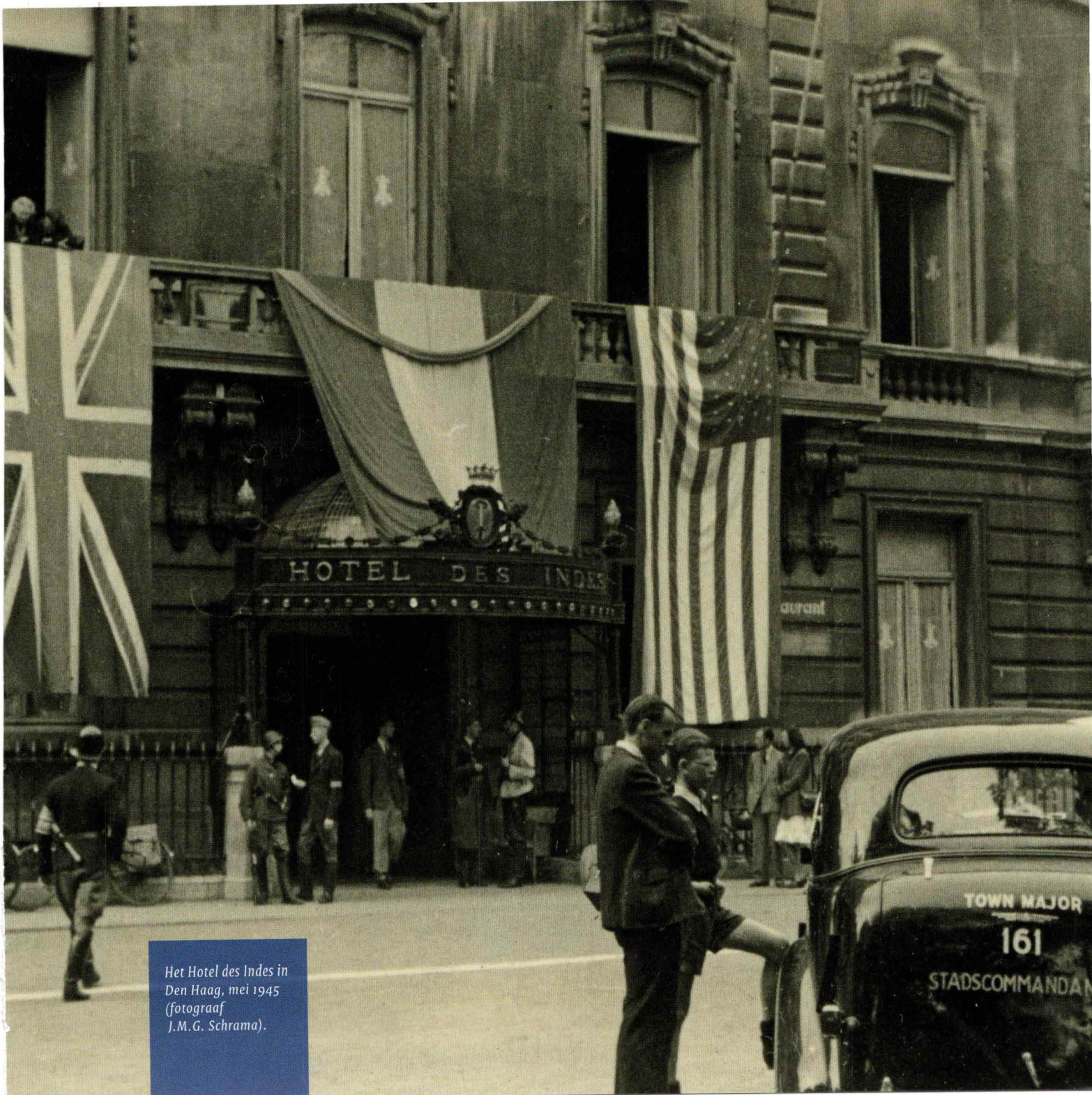
Pieter Roelof (Piet) Gerbrands

Geboren 7 juli 1919 te Menado,

overleden 11 september 1999 te Voorburg.

Piet Gerbrands vluchtte in 1941 als Engelandvaarder naar Groot-Brittannië, waar hij werd opgeleid tot geheim agent voor BI. Deze in Londen opgezette inlichtingendienst, die inmiddels onder leiding van Jan Marginus Somer stond, leverde geschikte rekruten aan de Britse inlichtingendienst MI6. Vervolgens werden ze boven bezet gebied gedropt in de hoop dat zij het verzet konden organiseren. In maart 1943 was het de beurt aan Gerbrands. Het vliegtuig dat hem zou droppen, werd echter boven Nederland neergeschoten. Op een na wist iedereen uit het neergestorte vliegtuig te komen, maar alleen Gerbrands wist uit handen te blijven van de Duitse bezetter.³³ Hij zette een koeriers- en ontsnappingslijn over de Pyreneeën op en ontsnapte vervolgens zelf weer uit bezet Nederland naar Groot-Brittannië. Daar ging hij verder voor BI aan de slag. Na de bevrijding werd Gerbrands liaison tussen het BNV en de geallieerden.³⁴ Eindhoven vroeg mee te komen naar de opvolger van het BNV, de CVD. Daar werd hij hoofd van de Kabinetsafdeling B (KB), en runde agenten en informanten.³⁵ Gerbrands werd een briljant acquireur van de BVD.³⁶ Samen met Herman Neervoort groeide hij uit tot de belangrijkste operationele chef van de BVD. De successen van de BVD in de Koude Oorlog waren voor een groot deel hun successen; zij stonden bij buitenlandse vakgenoten in hoog aanzien, en daarmee ook de BVD.³⁷ Bij de reorganisatie van begin jaren zestig werd Gerbrands hoofd van de afdeling C.³⁸ Gerbrands accepteerde nog dat Dries Kuipers, die met hem in dezelfde rang was binnengekomen, in 1967 hoofd van de dienst werd. Maar toen Neervoort, een voormalig ondergeschikte van Gerbrands, plaatsvervangend hoofd werd, verliet Gerbrands de dienst.³⁹ Hij ging als acquireur aan de slag voor de BID.⁴⁰ Gerbrands heeft het werk tegen de communistische tegenstander nooit helemaal achter zich gelaten. Na de Koude Oorlog gaf hij aan een clubje ingewijden een nieuwsbrief uit, waarin hij uit open bronnen krantenartikelen bijeenzocht die zouden bewijzen dat de val van de Muur en de ineenstorting van de Sovjet-Unie vanachter het IJzeren Gordijn werden geregisseerd.⁴¹

Het Hotel des Indes in
Den Haag, mei 1945
(fotograaf
J.M.G. Schrama).

*Het Grand Hotel in
Scheveningen kort
na de bevrijding
(fotobureau
Friezer-Stokvis).*

een grote rol gespeeld in de Nederlandsche Unie. Het 'Driemanschap' Jan de Quay, Hans Linthorst Homan en Louis Einthoven had deze organisatie op 24 juli 1940 opgericht met de bedoeling als intermediair op te treden tussen de Duitse bezetter en de Nederlandse bevolking. Dit was misschien bedoeld om de NSB de wind uit de zeilen te nemen, maar ondertussen werd opgeroepen tot loyale samenwerking met de bezetter. In april 1941 werden joodse leden geweerd; in december 1941 werd de Unie verboden.⁴² Hoewel de commissie-Fockema Andreae na de oorlog had geoordeeld dat de Unieleiden 'alles met de beste bedoelingen' hadden gedaan, was dit in veler ogen klassenjustitie: had de Unie niet gewoon gecollaboreerd?⁴³ Die vraag zou Einthoven, die de Unie weliswaar vroegtijdig had verlaten, nog enkele jaren achtervolgen.

Ondanks 'de grootste pressie' die Fock en Somer op hem uitoefenden, weigerde hij naar zeggen tot twee keer toe. Daarop zei De Quay dat 'niet iedereen in het "nieuwe bevrijde" Nederland het werk kon doen dat hij prettig vond en dat men de grote zaak ook als soldaat moest dienen, door een hoogst onaangename post te vervullen'. Premier Wim Schermerhorn voegde daaraan toe: 'Ik wil jou juist hebben voor deze nieuwe dienst, omdat je er niets voor voelt. Een man die dit werk ambieert acht ik op die plaats zeer gevaarlijk.'⁴⁴

Als een soldaat – letterlijk, omdat hij tot reservekolonel werd benoemd onder het MG –, maar gematigd ambitieus (de ervaringen met de Gestapo hadden immers laten zien waar ambitie op zo'n plek toe kon leiden) ging Einthoven aan de slag als hoofd van het Bureau Nationale Veiligheid. Het BNV kreeg

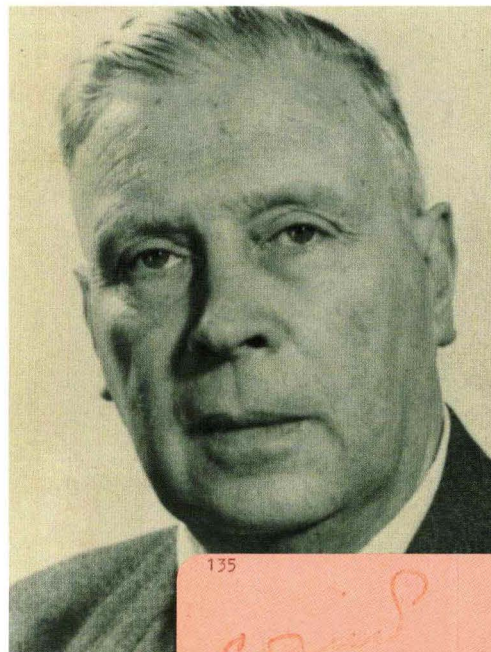
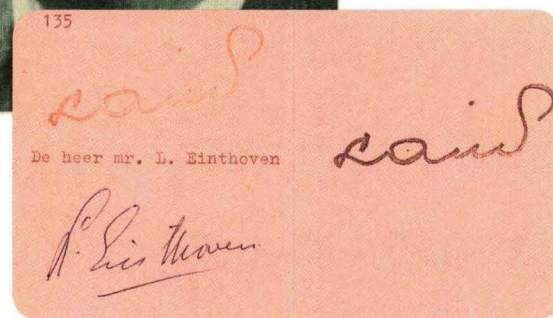

Foto en toegangspas van Louis Einthoven, van 1945 tot en met 1961 achtereenvolgend hoofd van het BNV, de CVD en de BVD.

het leegstaande Grand Hotel in Scheveningen tot zijn beschikking, een groot pand dat inmiddels is afgebroken. Omdat hier geen verwarming was, moest het personeel zich in het najaar van 1945 verdelen over acht panden elders in Scheveningen.

Wild west

Einthovens werk werd in zoverre onaangenaam, zoals De Quay had gezegd, dat het oorlogspuin

Andries (Dries) Kuipers

*Geboren 19 januari 1917 te Gameren,
overleden 29 december 1983 te Den Haag.*

Dries Kuipers kwam als lid van de gereformeerde studentenclub Societas Studiosorum Reformatorum (SSRA) in Amsterdam bij de verzetsgroep Albrecht terecht. Deze groep werd opgezet door geheim agent Henk de Jonge, die in maart 1943 door BI in Nederland was gedropt. Namens Albrecht nam hij zitting in de op 3 juli 1944 opgerichte Groote Advies-Commissie der Illegaliteit. Deze commissie had als doel: een betere samenwerking tussen de verzetsgroepen en vooral discussiëren over de plaats van de illegaliteit in de naoorlogse Nederlandse samenleving.⁴⁵

Net als een groot deel van de leden van Albrecht kwam Kuipers na de oorlog bij het BNV, waar hij hoofd werd van de afdeling opleidingen en onder andere de cursus contra-inlichtingen gaf.⁴⁶ In 1956 volgde Kuipers Crabbendam op als hoofd B.⁴⁷ In 1962 trad hij toe tot de directie en in 1967 volgde hij Jacobus Smede (Koos) Sinninghe Damsté op als hoofd van de BVD, welke functie hij tot zijn vervroegd pensioen tien jaar later zou vervullen.⁴⁸ In de kritische jaren zestig zag hij het als een strategische noodzaak om meer open te zijn naar de maatschappij en politiek.⁴⁹ In 1968, een jaar na zijn aantreden, verscheen hij op televisie in het eerste televisieoptreden van de BVD.⁵⁰

Bij de herdenking van twintig jaar bevrijding schreef Kuipers: 'Herdenken op zulke dagen brengt in herinnering dat de vrijheid niet als iets vanzelfsprekends mag worden gezien. [...] In ons land, in dit jaar, sluimert het verzet. Wie bewust in onze dienst meeleeft, weet dat de slaap soms onrustig is uit zorg om wat komen kan.'⁵¹

nogal hoog lag opgestapeld. 'Vertegenwoordigers van Duitse instituten' en 'handlangers, aanbrengers en vertrouwden' van de Duitsers, die ofwel niet ont-snapt waren naar Duitsland ofwel 'opzettelijk waren achtergelaten', konden 'aanknopingspunten' vormen 'voor een nieuwe Duitse spionageorganisatie', rapporteerde Eindhoven.⁵² Van de 1500 verdachten die de Canadese *Field Security* nog in detentie had, moest bovendien nog worden vastgesteld of zij in dergelijke agentennetwerken een rol speelden. Het BNV werd voor hen verantwoordelijk, nam de dossiers over van de Canadezen en maakte processen-verbaal op.⁵³ Dat was een tijdrovende klus, blikte Eindhoven later terug, omdat 'de geallieerde instanties' volgens Eindhoven 'bij hun opsporingsactiviteiten nogal onzorgvuldig te werk waren gegaan'. De geallieerde instanties hadden vaak op basis van opsporingslijsten verkeerde mensen vastgezet en het BNV moest 'zorgen dat onschuldigen onmiddellijk in vrijheid werden gesteld'.⁵⁴ Tegelijkertijd werd het BNV geacht in het kader van de zuiveringen onderzoek te doen naar collaborateurs, naar de politieke betrouwbaarheid van mensen die naar het buitenland wilden reizen, om te voorkomen dat collaborateurs naar het buitenland konden uitwijken. Ook werd uit angst voor revolutionaire woelingen direct aangevangen met het politieke inlichtingenwerk.

De aanpak van deze bedreigingen van de juist herwonnen vrijheid bracht Eindhoven onder bij een aantal afdelingen van het BNV. Een aantal vertrouwelingen plaatste hij in zijn kabinet en hij schiep een afdeling die de afwikkeling van de bureaus van de in de oorlog opgerichte Politie Buitendienst, die onderzoek deed naar contraspionage en de politieke betrouwbaarheid

van Nederlanders in het buitenland, ter hand moest nemen. Praktische zaken, zoals huisvesting, voedselbonnen en brandstof werden in Afdeling A georganiseerd; afdeling B, was gericht op extremismebestrijding en afdeling C deed 'militaire security' en contra-inlichtingen. De Dienst Officieren Toegevoegd (DOT) moest antecedentenonderzoeken doen naar nieuw personeel.⁵⁵ De leidinggevende posities binnen de DOT waren toevertrouwd aan leden van de verzetsgroep Albrecht.⁵⁶

Met name die laatste activiteit liep op spectaculaire wijze in het honderd. Het aantal onderzoeken naar collaborateurs, uitreizenden, militairen, burgers en Duitsers groeide het BNV al gauw boven het hoofd. Van een goed functionerende rechtsstaat, onontbeerlijk voor de vrijheid, was in dit opzicht bij lange na geen sprake. Bovendien, schrijft Eindhoven in zijn memoires, hadden Gerbrandy en De Quay hem de opdracht gegeven om alle illegale groepen en groepjes die tijdens de bezetting spionnen en saboteurs hadden opgespoord, te 'coördineren'. Hij moest 'deze mensen in dienst nemen' om 'in ruil daarvoor de gegevens die zij in de oorlog verzameld hadden' in handen te krijgen.⁵⁷ Die dossiers waren belangrijk, volgens een oud-BNV'er: ze gaven de voormalige verzetsstrijders 'macht, want die konden zeggen wie fout was' geweest.⁵⁸ Deze 'grootschalige opzet' was een tweesnijdend zwaard: het verschaftte Eindhoven de broodnodige documentatie voor verdere inlichtingenonderzoeken én het haalde die dossiers, vaak met 'bezwarend materiaal' en gebruikt voor chantage, van de welig tierende zwarte markt.⁵⁹ Dat bracht de terugkeer van de normale politieke verhoudingen ook weer iets dichterbij.

Leendert (Leen) Mos

*Geboren 30 september 1917 te Scheveningen,
overleden 13 juni 2010 te Den Haag.*

Leen Mos was antirevolutionair en kwam uit een gereformeerd, Schevenings milieu. 'Mijn ouders zeiden altijd: recht is recht en krom is krom', zei Mos in een interview enkele maanden voor zijn dood. En 'de Duitse bezetting is onrecht', vond hij.⁶⁰ Hij raakte dan ook snel betrokken bij het verzet. Eerst verspreidde hij *Vrij Nederland*, maar in 1943 stapte hij over naar verzetskrant *Trouw*. Die krant paste beter bij zijn levensovertuiging.⁶¹ In het verzet nam hij deel aan de liquidatie van een infiltrant van de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers (LO). Terwijl hij zijn verzetsactiviteiten altijd goed heeft kunnen verdedigen, heeft hij het daarmee lang moeilijk gehad: 'Dat heeft zo aan me geknaagd. Dat leven werd genomen. Ik heb het daar verschrikkelijk moeilijk mee gehad.' Na de bevrijding zwierf hij een aantal maanden door de stad en het duurde een tijd voor hij er weer bovenop kwam.⁶²

Voor de Bijzondere Rechtspleging verhoorde hij Duitse officieren die werden verdacht van oorlogsmisdaden en woonde hij de Neurenbergprocessen bij tegen de kopstukken van het nationaalsocialistische Duitsland.⁶³

In 1949 kwam hij in dienst bij de BVD.⁶⁴ Voor communisten kon Mos op zichzelf wel respect opbrengen. 'Communisten hadden toch wel een bepaald soort consequentie, principes waar ik respect voor had. Hun politieke keuzes begreep ik niet,' zei Mos daarover.⁶⁵ Toen Mos in 1975 met vervroegd pensioen ging, was hij hoofd BSO (sectie speciale operaties van afdeling B).⁶⁶ Mos hield zich zijn hele leven aan het need-to-know principe en sprak nooit inhoudelijk over zijn werk.⁶⁷

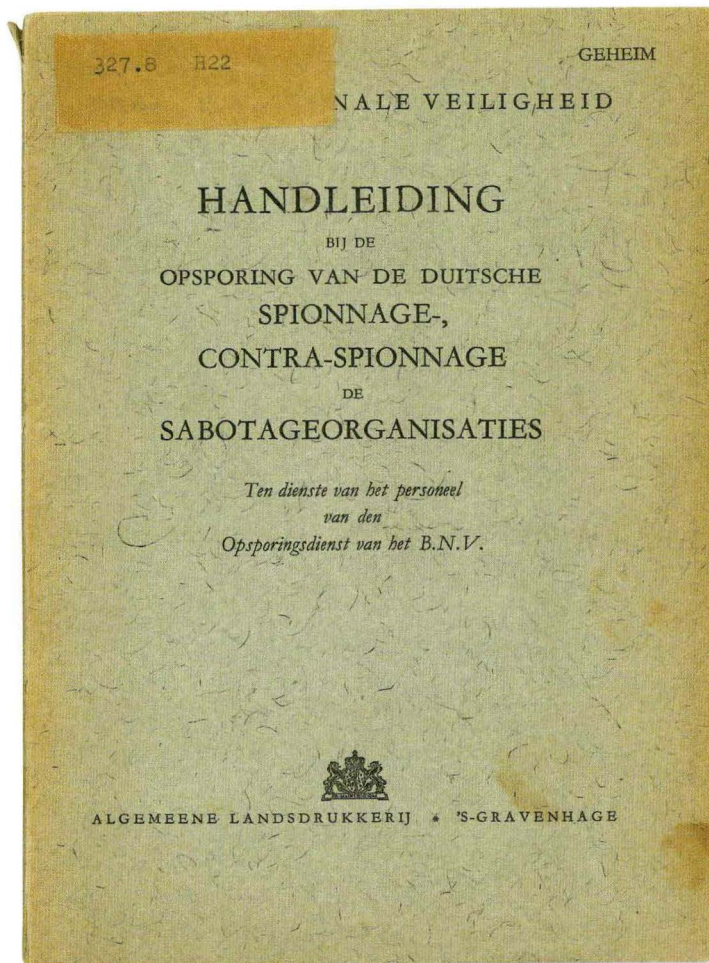
Met dit beleid importeerde Eindhoven zoveel clubjes en eenlingen in het BNV, dat het op zijn hoogtepunt (in november 1945) 1356 medewerkers telde.⁶⁸ De DOT kon zulke aantallen echter niet aan, dus van screenen kwam niets terecht. Zo had een journalist ontdekt dat er een oud-SS'er onder een schuilnaam bij het BNV had rondgelopen. Het ging om Hendrik Egge Boerma, die tijdens de bezetting een van de centrale figuren van het nationaalsocialisme in Drenthe was.⁶⁹ Daarnaast importeerde het BNV met deze opzet ook oud-verzetsstrijders, die meenden onder de vroegere omstandigheden te kunnen doorwerken. Zij lieten zich maar moeilijk disciplineren, herinnerde Eindhoven zich.⁷⁰

Zo werd het 'wild west' bij het BNV.⁷¹ Het bureau was 'een soort almachtige dienst' geworden, 'waar alles mocht en alles kon', verklaarde een oud-medewerker.⁷² BNV'ers 'stalen auto's van fatsoenlijke burgers onder het motto "NSB-bezit".⁷³ Bij hen werden 'herhaaldelijk wapens aangetroffen, soms van Duitse, soms van geallieerde afkomst', waarvoor zij moeiteloos achtergelaten 'munitie en springstoffen' konden vinden, schreef Eindhoven.⁷⁴ Oud-BNV'er (en later medewerker van de BVD) Jan van den Ende herinnerde zich hoe hij voor de documentatiedienst in opbouw eens een collega om stukken kwam vragen: 'Die man haalde een pistool tevoorschijn, en zei: "Als je de spullen eruit haalt, dan schiet ik je neer." Dat was normaal in die tijd.'⁷⁵

Er heerste een sfeer van bandeloosheid en intriges. Wat deed Anton van der Waals, de *Sicherheitsdienst*-agent die mogelijk meer dan honderd Nederlanders

verraadde van wie een groot deel geëxecuteerd werd, precies voor het BNV?⁷⁶ Wat had het BNV te maken met de dood van dubbelagent Christiaan Lindemans (alias King Kong)?⁷⁷ Bovendien brak een persoonlijk conflict uit tussen Eindhoven

*Handleiding
van de
Opsporingsdienst
van het BNV.*

Tjerk Frederik Noyon

*Geboren 24 december 1920 te Rotterdam,
overleden 6 augustus 2001 te Den Haag.*

Tjerk Noyon raakte als stukscommandant van de bereden artillerie in mei 1940 betrokken bij de gevechten bij vliegekamp Valkenburg. Na de capitulatie begon hij aan een studie Geologie, maar toen hij in april 1943 een loyaliteitsverklaring moest tekenen, dook hij onder. Via geheim agent Pierre Louis Baron d'Aulnis de Bourouill van BI, die enige tijd verbleef in het ouderlijk huis van Noyon, kwam Noyon bij de verzetsgroep Packard.⁷⁸ Piet Gerbrands haalde Noyon in juni 1945 naar het BNV.⁷⁹ In die functie ondervroeg hij door heel Nederland politieke gevangenen, onder wie kunstvervalser Han van Meegeren. Ook maakte hij het Proces van Neurenberg mee.⁸⁰

Bij de opheffing van het BNV ging Noyon over naar de CVD.⁸¹ Daar werd hij hoofd van de relatief grote Afdeling Centrale Documentatie (ACD), die voor de gehele dienst de registratie, documentatie en archivering organiseerde. Deze afdeling werd de ruggengraat van de veiligheidsdienst.⁸² Als een van de eerste medewerkers ging Noyon, samen met Piet Gerbrands, Leen Pot, Hein Siedenburg en Dick Stall, in 1946 naar Londen om door MI5 te worden getraind.⁸³

Wegens verminderd werkplezier en in zijn ogen slechte toekomstperspectieven verruilde hij in december 1952 de BVD voor de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal in Luxemburg.⁸⁴

en een van zijn afdelingshoofden, Wim Sanders, met op de achtergrond een politieke strijd om de zeggenschap om het BNV (tussen Justitie en Binnenlandse Zaken). Het schandaal werd in het najaar van 1946 breed uitgemeten in de pers. Omdat Eindhoven stapsgewijs verzetslieden ontsloeg na hun dossiers in ontvangst te hebben genomen, verschenen er ook veel krantenartikelen waarin teleurgestelde voormalige verzetslieden een boekje opendeden over de wantoestanden bij het BNV. De publiekelijk uitgevochten affaire-Sanders was daarvan het hoogtepunt.⁸⁵

Hoewel dit de reputatie van Eindhoven en zijn dienst geen goed deed, waren deze uitgelekte

schandalen niet de belangrijkste reden voor de politiek om het bureau op te heffen. Het BNV was opgezet om een tijdelijk na-ijlen van oorlogen bezettingsproblemen af te wikkelen, dus de tijdelijkheid lag in zijn opzet besloten. Toen van Duitse agentennetwerken niet veel meer vernomen werd, meende Eindhoven dat het bureau wel kon worden opgedoekt: 'de spionagediensten waren opgeruimd' en van 'sabotage door *stay-behind*-organisaties van de Duitsers' was geen sprake geweest, vooral door het 'snelle ontmaskeren' van alle betrokkenen door het BNV, klopte Eindhoven zichzelf nog even op de borst.⁸⁶ In januari 1946 besloot het kabinet dan ook om de 'opruimdienst' per 31 december van datzelfde jaar op te heffen.⁸⁷

Een vroege groepsfoto van BNV-medewerkers, vermoedelijk van de Opsporingsdienst.

9 April 1946

No. 17

Wij Wilhelmina, bij de gracie Gods,

Koningin der Nederlanden, Prinses van

Oranje-Nassau, enz., enz., enz.

Op voordracht van Onzen Minister-President, Onze Ministers van Binnenlandsche Zaken, Oorlog, Marine, Scheepvaart, Financien, Justitie en Handel en Nijverheid, Overwegende, dat het noodzakelijk is, dat het Koninkrijk beschikt over een Centralen Veiligheidsdienst,

HEEBEN GOEDGEVONDEN EN VERSTAAN:

Artikel 1

1. Er is een Centrale Veiligheidsdienst der Nederlandsche Regeering, ressorteerend onder Onzen Minister-President.

Artikel 2

1. Deze dienst wint inlichtingen in in het binnenland omtrent:
 - a. spionage, sabotage en voor de binnenlandsche orde en veiligheid ongewenschte propaganda.
 - b. elk streven gericht op bestrijding van het wettig gezag met onwettige middelen, dan wel op aantasting van de grondslagen van een democratischen regeeringsvorm.

Artikel 3

1. Met uitsluiting van alle overheidsorganen, -diensten en in overheidsdienst staande personen, heeft de dienst tot taak de inlichtingen, welke omtrent de in artikel 2 genoemde onderwerpen door andere organen en diensten van departementen van algemeen bestuur worden verkregen, te verzamelen en in onderling verband te brengen.

Artikel 4

1. Het Hoofd van den Centralen Veiligheidsdienst wordt door Ons aangewezen op voordracht van Onzen Minister-President. Onze Minister-President raadpleegt omtrent die voordracht Onze Ministers van Binnenlandsche Zaken, Justitie, Financien, Oorlog, Marine, Scheepvaart en Handel en Nijverheid.
2. Het Hoofd van den dienst is uitsluitend verantwoordelijk aan Onzen Minister-President.

Artikel 5

1. Het Hoofd van den Centralen Veiligheidsdienst kan aan Onzen Minister-President voorstellen doen om den betrokken Minister

Oprichtingsakte van
de CVD, 9 april 1946.

Een dienst voor de verloren gegane vrijheid (1946-1948)

De vrijheid was inmiddels een wat zekerder bezit geworden. Het parlement was per november 1945 weer gaan vergaderen, het MG werd op 4 maart 1946 ontbonden en op 16 mei 1946 werden de eerste naoorlogse Tweede Kamerverkiezingen gehouden. In dat licht verschoven politici en bestuurders hun blik naar de toekomstige vrijheid. De vraag was hoe die het beste beschermd kon worden.

Dat een veiligheidsdienst daarin een rol had te vervullen, stond opvallend genoeg niet ter discussie in politiek en bestuur. Misschien was het de indruk die de overrompeling en bezetting had gemaakt en de gedachte dat zoiets niet nog eens mocht gebeuren. Misschien waren het de berichten over aanhoudende spionage of mogelijk de nog altijd sluimerende angst voor revolutionaire woelingen. Het werd in ieder geval niet expliciet gemaakt.

Dát er een ‘permanente’ veiligheidsdienst zou komen, stond vast, maar tegen welke onvrijheid die de vrijheid in bescherming moest nemen, anders dan een herhaling van een Duitse inval en bezetting, was nog ongewis. De politiek wilde een veiligheidsdienst naar Brits model, zo kreeg Eindhoven op 30 oktober 1945 te horen: een klein ambtelijk apparaat dat in informatie voorzag, zónder executieve bevoegdheden als arrestatie en detentie, losstaand van opsporing en vervolging.⁸⁸ Binnen die kaders mocht Eindhoven samen met Cees Fock, die verantwoordelijk zou worden voor de nieuw op te richten Buitenlandse

Inlichtingendienst, op 29 januari 1946 een onderraad van de Ministerraad uittekenen wat hij zich bij zo’n dienst voorstelde.

Aan de tekentafel

Een heel scherp beeld van toekomstige vrijheid sprak niet uit die schetsen. Ook was het niet duidelijk tegen welke toekomstige onvrijheid een veiligheidsdienst moest gaan optreden. Zoals generaals hun laatste oorlog vechten, zo moest de veiligheidsdienst vooral voorkomen dat een Duitse bezetting nog eens kon plaatsvinden. Daartoe kreeg die dienst de taak om iets tegen spionage te doen – de Duitse inval had wel bewezen waartoe een verwaarloosd contra-inlichtingenbeleid kon leiden – en iets aan politiek inlichtingenwerk.

Het ontwerp van de nieuwe veiligheidsdienst werd dus niet gekleurd door een heldere invulling van veiligheid en onveiligheid. Ofschoon het revolutionaire gevaar nog altijd sluimerde, was de Koude Oorlog nog niet in alle hevigheid losgebarsten. Eindhovenens persoonlijke ervaringen – als hoofdcommissaris van de Rotterdamse Gemeentepolitie, met de CI, en vooral als hoofd BNV – waren van invloed op hoe de veiligheidsdienst eruit kwam te zien.

Eindhoven identificeerde twee hoofdtaken: ‘de beveiliging tegen sabotage, spionage en ongewenste propaganda door het buitenland’ (beveiliging en contra-inlichtingen) enerzijds, de ‘beveiliging tegen

Cornelis Christiaan (Kees) van den Heuvel

*Geboren 26 mei 1918 te Haarlemmermeer,
overleden 26 november 2002 te Leidschendam.*

Kees van den Heuvel leerde tijdens de mobilisatie, toen hij bij de kustartillerie in Hoek van Holland zat, de latere geheim agent Henk de Jonge kennen. Toen De Jonge in maart 1943 door BI in Nederland werd gedropt, vormde hij met Van den Heuvel de verzetsgroep Albrecht. Via Van den Heuvel werd ook Jo van Arkel, die onder De Jong de tweede man zou worden, bij de groep betrokken.⁸⁹

De groep had als voornaamste opdracht het verzamelen van inlichtingen over vliegvelden, Duitse troepenconcentraties en -bewegingen, spoorlijnen en bunkers. De groep kenmerkte zich door een strikte discipline. Het was ten strengste verboden wapens te dragen of hulp te bieden aan onderduikers: elk lid had slechts contact met twee of drie andere leden en ze spraken elkaar aan met de voor- of bijnaam. Dit zorgde voor een goede *security*. Het Duitse inlichtingenapparaat wist dan ook niet tot de groep door te dringen.

Eind 1943 werd De Jonge op zijn terugreis naar Groot-Brittannië in de Pyreneeën opgepakt. Niet veel later werd ook Van Arkel opgepakt. Cees Brouwer nam de leiding over en Van den Heuvel werd de tweede man. Hij richtte zich op de administratie en het voorbereiden van de kopij voor de fotografie.

Net als veel andere leden van Albrecht kwam Van den Heuvel in dienst van het BNV, waar hij zich met Van Arkel bezighield met de afwikkeling en beëindiging van Albrecht.⁹⁰ Hij werd hoofd van de Dienst Officieren Toegevoegd, de afdeling die antecedentenonderzoeken deed naar nieuw personeel.⁹¹ Later werd hij hoofd van de Kabinetsafdeling Opleidingen (KO) en hield zich bezig met psychologische oorlogsvoering.⁹²

In de jaren zestig vertrok Van den Heuvel bij de dienst en werd directeur van de Stichting voor Onderzoek van Ecologische Vraagstukken (later Interdoc), een dekmantel voor een club van oud-dienstmedewerkers uit allerlei Westerse landen die aan psychologische oorlogvoering tegen het communisme deed.⁹³

In 1989 was hij de belangrijkste organisator van de 'groep van 19(22)', een groep prominente Nederlanders die zich inzette voor de vrijlating van de laatste Duitse krijgsgevangenen.⁹⁴

aanslagen tegen het wettig gezag en aanslagen op de democratische staatsvorm' (extremismebestrijding) tegen het wettig gezag en aanslagen op de democratische staatsvorm' (extremismebestrijding) anderzijds.

Om op die terreinen iets gedaan te krijgen, wilde Einthoven, net als de Britten, met een centrale cartotheek gaan werken. Zo'n gecentraliseerd kaartstelsel was een noodzakelijke voorwaarde voor welk onderzoek dan ook van de veiligheidsdienst en zou daarom de ruggengraat van de dienst moeten vormen.⁹⁵ Einthoven wilde ook een plicht om desgevraagd informatie te verstrekken voor binnenlandse ambtelijke en bestuurlijke partijen en functionarissen, zoals de procureurs-generaal, Gemeentepolitiekorpsen en commissarissen van de Koningin. De 'twee kundige en hardwerkende officieren' die de vooroorlogse veiligheidsdienst bestierd hadden, kregen weinig voor elkaar door het ontbreken van zo'n geformaliseerde en politiek gedekte medewerkingsplicht. Een weeffout in het systeem, vond Einthoven. Bovendien ondervond hij in zijn BNV-tijd aan den lijve hoe taai en verlamdend systematische tegenwerking en onwil konden zijn. Het departement van Justitie, volgens Einthoven uit op de 'macht' over de veiligheidsdienst, sloeg in 'niets ontziende woede om zich heen' in de eerste naoorlogse jaren. De secretaris-generaal van Justitie Jan Tenkink had, omdat hij meende dat zo'n dienst onder geen ander departement dan Justitie thuishoorde, alle justitieambtenaren en -functionarissen verboden met Einthoven samen te werken.⁹⁶

Een laatste voorwaarde zag Einthoven in goed personeelsbeleid. Een echte dienst kon hij niet opbouwen als anderen bepaalden wie hij in dienst

moest nemen, zoals bij het BNV. Hij wilde zelf zijn mensen kiezen, screenen (politieke betrouwbaarheid vaststellen) en opleiden. Ook wilde hij zelf de hoogte van het te bieden salaris bepalen, liefst zonder verantwoording af te leggen aan het ministerie van Financiën.⁹⁷ Het kabinet ging akkoord. Op 9 april 1946 werd de Centrale Veiligheidsdienst (CVD) opgericht.⁹⁸

De mensen en hun motivatie

Qua werving en selectie was Einthoven begin 1946 al goed op stoom. Van de 1356 BNV-collega's in november 1945 had Einthoven na overname van hun dossiers al honderden weer ontslagen. Een klein aantal BNV'ers riep hij naar zijn werkkamer en verzocht hen om mee te verhuizen naar de nieuwe, nog op te richten dienst. Om scheve blikken te voorkomen, en om geheim te houden wie de kern van de CVD gingen vormen, liepen de gelukkigen net als de ontslagenen 'stampvoetend naar buiten'.⁹⁹

Voor die geheime kern van medewerkers viste Einthoven in drie vijvers. De eerste was, uiteraard, het verzet. Einthoven trok veel oud-verzetslieden aan, veelal (maar niet uitsluitend) van gereformeerde huize. Succesvolle verzetslieden wisten uit de oorlog dat *security*, volgens oud-BVD'er Cees van den Heuvel niets anders dan je 'bek houden', 'heilig' was.¹⁰⁰ Van den Heuvel was zelf deel van de verzetsgroep Albrecht geweest, een inlichtingendienst die ook *crossings* van verzetsstrijders tussen bezet en bevrijd gebied verzorgde (zij hadden Einthoven eens overgezet, bijvoorbeeld). Dankzij hun strenge veiligheidsregime waren ze nooit door Duitse agenten geïnfilteerd geweest.¹⁰¹ Einthoven had de voltallige verzetsgroep dan ook het BNV ingeloodst

Leendert (Leen) Pot

Geboren 8 juli 1910 te Zierikzee,

overleden 16 november 2001 te Wassenaar.

Leen Pot richtte in 1942 samen met geheim agent Ernst de Jonge van MI6 (op 22 februari 1942 bij Katwijk aan land gezet) en Kees Dutilh de verzetsgroep Groep E op (de latere Groep Kees). De groep werd geïnfiltréerd door Anton van der Waals en de leiding werd gearresteerd. Pot wist korte tijd later te ontsnappen en zette de groep voort.¹⁰² In 1943 werd het hem te heet onder de voeten en hij vluchtte naar Groot-Brittannië¹⁰³, waar hij bij BI ging werken.¹⁰⁴ Na de oorlog trad Pot in dienst van het BNV, waar hij het eerste hoofd werd van de afdeling contraspionage tegen de Sovjet-Unie: afdeling C, ook wel bureau Pot genoemd. Zo vlak na de bevrijding, met de Sovjet-Unie nog formeel als bondgenoot, leek het verstandig het bestaan van deze afdeling niet aan de grote klok te hangen. Vandaar dat Eindhoven het bureau Pot apart huisvestte. Mede daardoor kon Pot het contra-inlichtingenwerk uitbouwen aan de Groenhovenstraat in Den Haag, zonder al teveel geraakt te worden door de onrust elders in het BNV. Dat was overigens ook wel nodig, want waar Crabbendam het vooroorlogse politieke inlichtingenwerk als uitgangspunt kon nemen, daar moest Pot van voren af aan beginnen. Het vooroorlogse contra-inlichtingenwerk was nauwelijks tot wasdom gekomen en de bestaande kennis van modus operandi bij inlichtingenfunctionarissen was daarmee zeer beperkt.¹⁰⁵ Net als Gerbrands en Noyon ging Pot in 1946 naar Londen om door MI5 te worden getraind.¹⁰⁶ In 1949 verliet Pot de CVD. Zijn opvolger als hoofd van afdeling C werd Jhr. Mr. Willem J.Th. Serraris.¹⁰⁷

(als Dienst Officieren Toegevoegd) en nam deze groep ook graag mee naar de CVD.¹⁰⁸

Voor contra-inlichtingenwerk nam hij een groepje oud-medewerkers van BI mee, onder leiding van voormalig verzetsman Leen Pot.¹⁰⁹

Een tweede personeelsvijver was de (voormalige) kolonie Nederlands-Indië. Eindhoven had, voordat hij hoofdcommissaris in Rotterdam werd, aan het hooggerechtshof in Batavia gewerkt. Uit die tijd kende hij nog verschillende administrateurs, in wie hij loyale ambtenaren herkende. Een groot aantal dat naar Nederland kwam, vooral na de soevereiniteitsoverdracht in 1949, ging bij de BVD werken.¹¹⁰

Ten derde wierf Eindhoven veel onder Rijks- en Gemeentepolitiemensen. Hij geloofde, gezien zijn ervaring als hoofdcommissaris, in hun betrouwbaarheid. Ze waren thuis in opsporingsonderzoeken en hij meende dat ze met enige scholing snel aan de slag konden in het politieke inlichtingenwerk. In die opvatting werd hij gesterkt door zijn ervaring op dit vlak bij het BNV. Het enige paradepaard, waarmee hij ook de politiek kon laten zien dat het inlichtingenwerk wel potentie had, was afdeling B geweest, naar zijn hoofd ook wel 'bureau Crabbendam' genoemd. De 'deftige'¹¹¹ Johan Gottlieb Crabbendam had deze afdeling opgezet. Hij had voor de oorlog als hoofdinspecteur bij de Haagse politie inlichtingendienst gewerkt.¹¹²

Overigens had Crabbendam niet alleen voor de oorlog inlichtingenwerk verricht. Van 25 november 1940 tot 3 april 1941 zou hij dat als hoofd van de Documentatiedienst ook onder de Duitse bezetter gedaan hebben.¹¹³ Die Documentatiedienst was

opgericht onder de pro-Duitse hoofdcommissaris van politie in Den Haag Petrus M.J.C. Hamer, en ofwel direct of vlak na oprichting kreeg Crabbendam de leiding over dit bureau. De Documentatiedienst, waar de politie inlichtingendienst (die zichzelf in tegenstelling tot bijvoorbeeld in Amsterdam niet had opgeheven tijdens de inval) ingeschoven werd, moest inlichtingen vergaren over tegenstanders van het Duitse regime. Dat betekende dat onder Crabbendams verantwoordelijkheid vijanden van de Duitse bezetter opgespoord werden en antecedentenonderzoeken werden gedaan naar politiepersoneel, waarbij nu niet alleen communistische sympathieën belangrijk waren, maar ook moest worden nagegaan of iemand joodse voorouders had. Ook kreeg de Documentatiedienst tot taak boekhandels en bibliotheken te controleren op verboden literatuur. Voor deze activiteiten werd nauw samengewerkt met de *Sicherheitspolizei*, de Duitse politieke recherche.¹¹⁴ Later in de oorlog is Crabbendam overigens bij de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten gegaan. In die hoedanigheid was hij, als algemeen commandant van de arrestatieploegen van de Binnenlandse Strijdkrachten, bijvoorbeeld verantwoordelijk voor de arrestatie van Anton Mussert op 7 mei 1945.¹¹⁵

Dat dubbelzinnige verleden stond Crabbendams komst naar het BNV kennelijk niet in de weg. Crabbendam bouwde voort op zijn vooroorlogse ervaring met het politieke inlichtingenwerk en was voortvarend aan de slag gegaan met het 'op kaart brengen' van een brede waaier van links- en rechtsgeoriënteerde (mogelijk) politiek extremistische organisaties, van voormalige

Johan Gottlieb Crabbendam

16 augustus 1898 te Amsterdam,

19 juni 1974 te Den Haag

Johan Crabbendam kwam al in 1920 bij de Haagse Gemeentepolitie werken. Op 25 november 1940 werd de Documentatiedienst opgericht met Crabbendam als 'leidinggevende'. Begin 1941 werd hij overgeplaatst, mogelijk omdat hij anti-Duitse opvattingen zou hebben. Direct na de Duitse capitulatie had Crabbendam de leiding over de arrestatieploegen die NSB'ers arresteerden en hij was persoonlijk aanwezig bij de arrestatie van Anton Mussert.¹¹⁶

Meteen na de bevrijding werd hij door Eindhoven naar de dienst gehaald om de afdeling B op te zetten, die zich zou richten op het inwinnen van inlichtingen over antidemocratische partijen en organisaties aan de uiterste rechter- en linkerkant van het Nederlandse politieke spectrum.¹¹⁷ Op deze afdeling heerste een 'typische politiesfeer', met de daarbij behorende hiërarchie en discipline. Wanneer een medewerker van die afdeling zijn chef wenste te spreken, klopte hij op diens deur, wachtte geduldig tot het 'binnen' klonk, stapte vervolgens enkele passen diens kamer binnen, ging in de houding staan en wachtte tot het woord tot hem werd gericht. Meerderen werden met meneer aangesproken, ondergeschikten bij hun achternaam.¹¹⁸

Crabbendam werd bij B opgevolgd door Dries Kuipers en ging de laatste jaren van zijn werkzame leven de relaties met de politieverbindingen versterken.¹¹⁹ Het plaatsvervangend diensthoofd Sinninghe Damsté verzocht Crabbendam - in Damsté's ogen een 'deftige politieman' - om het contact met die belangrijke samenwerkingspartners wat te verbeteren; daar was de klad in gekomen.¹²⁰ Crabbendam belegde regelmatig conferenties om de Gemeente- en Rijkspolitie en de Koninklijke Marechaussee bij te praten over het werk van de dienst en het belang van de informatie die deze partijen bij de BVD moesten aanleveren.¹²¹ In 1963 ging hij met pensioen.

NSB'ers en communisten tot Jehova's getuigen, antimilitaristen en vrijdenkers. Een interessant detail daarbij is overigens nog dat Crabbendam zelf lid was van het Theosofisch Genootschap. Mede omdat Crabbendam en zijn twintig medewerkers in een apart pand gevestigd waren, werden zij niet meegesleurd door de onrustbarende golven die door de rest van het BNV rolden. Zo kon Crabbendam met 'bureau B' een van de pijlers van de Centrale Veiligheidsdienst

uitbouwen. Het bureau ging integraal over in afdeling B (extremismebestrijding) van de CVD. Hetzelfde gold voor het bureau van Leen Pot, dat zich op contra-inlichtingenwerk richtte. Eindhoven had ook dit bureau apart gehuisvest aan de Groenhovenstraat in Den Haag waardoor het zich ten dele onttrok aan de onrust elders. Dit werd afdeling C, voor contra-inlichtingen, van de CVD.¹²²

*Arrestatie van
Anton Mussert
op 7 mei 1945.
Tweede van rechts
Johan Crabbendam
(fotograaf
Siem Kersjes).*

*Politie en
arbeidersmilitie
paraderen in Praag,
26 februari 1948
(fotograaf CTK).*

De toekomstige vrijheid onder druk: communistische onvrijheid (1948-1949)

Cees van den Heuvel herinnerde zich dat binnen de veiligheidsdienst al in de loop van 1946 een besef groeide dat 'er een nieuwe vijand kwam'. Communisten kwamen er bij de veiligheidsdienst dan ook niet in, ook niet als zij in het verzet hadden gezeten. Van begin af aan 'was er wel een policy: die lui nemen we niet in dienst', aldus Van den Heuvel.¹²³ Dat strookte met Einthovens kijk op het communisme, die gekleurd was door zijn tijd bij het Openbaar Ministerie in Batavia, in Nederlands-Indië. Eind 1926, begin 1927 was daar een opstand uitgebroken tegen het Nederlandse gezag en het leek erop dat de Komintern die had gesteund. De invloed vanuit Moskou onderschatte Einthoven dus niet.

Politiek en samenleving namen vlak na de oorlog nog niet direct stelling tegen het communisme vanwege hun ontzag voor de grote inspanningen van het communistische verzet en de strijd van het Rode Leger. Pas op 25 februari 1948 raakten zij overtuigd van de vijandigheid van het communisme.¹²⁴ Op die datum vond in Tsjecho-Slowakije, een land met een democratisch rechtsstelsel, de *Praagse coup* plaats. Deze vervanging van het parlementaire stelsel door een 'volksdemocratie' werd in het Westen gezien als een heimelijke strategie van de Sovjet-Unie om in democratische staten communisten aan de macht te brengen. Het had er de schijn van dat

ook andere Europese landen, bijvoorbeeld Italië en Frankrijk, waar de nationale communistische partijen een grote aanhang kenden, op die manier communistisch konden worden.¹²⁵

Premier Beel was niet bang dat de Sovjet-Unie nu direct Nederland zou binnenvallen, noch dat Nederlandse communisten, die vlak na de oorlog toch op zo'n tien procent van de stemmen konden rekenen, een revolutie zouden ontketenen. Ook al verspreidde de Communistische Partij Nederland (CPN) een brochure *Na Praag, Den Haag* en riepen sommige communisten op tot de oprichting van *Stenguncomités*. Ook andere ministers in het kabinet-Beel I geloofden niet dat een communistische machtsgreep zonder ingrijpen van buitenaf enige kans maakte.¹²⁶

Erfgenamen van het naziterrorisme

Veel burgers waren er wel van overtuigd dat de vrijheid op het spel stond. Driekwart van de bevolking zag na de coup in Tsjecho-Slowakije een groot gevaar en verwachtte een nieuwe wereldoorlog op korte termijn, zo bleek uit een peiling. Het kabinet-Beel introduceerde daarop enkele anticommunistische maatregelen. De CPN kreeg op radio en later ook op televisie bijvoorbeeld niet langer zendtijd voor politieke partijen. Ook werden communistische parlementsleden uitgesloten van 'uit landsbelang gevoelige commissies', vooral om aan de bevolking

"Alles voor Volk en
Vaderland", de vijfde
colonne in mei 1940
(Leo Jordaan).

te tonen dat het kabinet waakzaam en standvastig tegenover het communistische gevaar stond. Anti-communistische retoriek domineerde dan ook de verkiezingstijd in aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen van 7 juli 1948. De confessionele, liberale en sociaaldemocratische partijen presenteerden zich als hoeders van vrijheid en democratie door CPN'ers als 'huurlingen' en 'achterlijke papegaaien van Moskou' neer te zetten. De communisten waren 'erfgenamen van het naziterrorisme'.¹²⁷

PvdA-Tweede Kamerlid Frans van der Goes van Naters drukte het op 18 maart 1948 zo uit: 'Het tijdstip, dat wij nu beleven, komt in veel overeen met de tijd van tien jaar geleden. Ik heb toen, tien jaar geleden, in deze zelfde Kamer aangegeven hoe Hitler stap voor stap verder ging, volgens een vast, reeds min of meer bekend plan: Oostenrijk, Tsjecho-Slowakije, Polen en dan naar het Westen. [...] Nu zien wij een zelfde massale dreiging uit het Oosten naderkomen. Toen was er in deze Kamer een vijfde colonne, die dit alles ontkende en over Anglo-Amerikaans imperialisme sprak. Nu bevindt zich op bijna dezelfde banken een zelfde groep, die zo straks deze zelfde klanken zal laten horen. [...] Nu worden er weer landen met geweld gelijkgeschakeld. En toen Tsjecho-Slowakije vorige maand onder de voet werd gelopen, toen velen de dood zijn ingedreven in dit vrijheidlievende land, toen stak "De Waarheid" de vlag uit en verklaarde [CPN-partijvoorzitter] de heer Paul de Groot: "Wij verheugen ons, dat wederom in een land door de arbeiders en vooruitstrevende elementen een stap is gezet naar een nieuwe maatschappij." Het is in ieder geval duidelijk en wij weten ditmaal waar wij aan toe zijn.'¹²⁸

Met deze woorden gaf Van der Goes een nieuwe invulling aan de begrippen vrijheid en onvrijheid. Vrijheid was niet langer iets wat in het verleden verloren was gegaan aan het agressieve nationaalsocialistische Duitsland; het was nu ook iets wat men in de toekomst aan de Sovjet-Unie kon verliezen. Na de Praagse coup was het kortom duidelijk dat niet Duitsland en zijn saboteurs en spionnen nog langer gevreesd moest worden, maar de Sovjet-Unie en haar 'vijfde colonne'. Deze term stamde uit de Spaanse Burgeroorlog, toen Franco's leger Madrid met vier colonnes omsingeld had, maar in een radio-uitzending zei te rekenen op de vijfde colonne binnen de stadsmuren om de verdedigende legers met spionage en sabotage te verzwakken. Na de snelle overrompeling door Duitsland in mei 1940 ging lange tijd het gerucht dat daarvoor een Duitse vijfde colonne verantwoordelijk moest zijn; een verhaal dat Lou de Jong in zijn proefschrift als mythe ontmantelt.¹²⁹ Nu waren het de communisten.

De vrijheid en de vijfde colonne

Hoewel het vijfde-colonneverwijt misschien verkiezingsretoriek was, kwam de toekomstige vrijheid in het licht te staan van de dreiging van de onvrijheid die de Sovjet-Unie belichaamde. Daarmee verschoof ook het doel van de veiligheidsdienst. In het Koninklijk Besluit was dat doel algemeen verwoord: de CVD moest in het binnenland inlichtingen inwinnen over 'spionage, sabotage en voor de binnenlandse orde en veiligheid ongewenste propaganda' en over 'elk streven gericht op de bestrijding van het wettig gezag met onwettige middelen, dan wel op aantasting van de grondslagen van een democratische regeringsvorm'.¹³⁰ Het geestesoog van de veiligheidsdienst zag echter

William Gerard (Bill) Visser

*Geboren 31 juli 1918 te Great Falls, Montana, VS,
overleden 7 april 2002 te Den Haag.*

Bill Visser verzamelde in de oorlog militaire inlichtingen voor de verzetsgroep Geheime Dienst Nederland en gaf deze door aan het BI in Londen.¹³¹

Na de bevrijding van Nijmegen in september 1944 kwam hij in contact met Leen Pot en Piet Gerbrands van het BI.¹³² Via Gerbrands werd Visser samen met drie anderen door het Office of Strategic Services (OSS), een voorloper van de CIA, gerekruteerd.¹³³ In april 1945 werd hij als geheim agent per parachute gedropt in Tirol¹³⁴, waar hij tot de bevrijding het lokale verzet tegen de Duitsers organiseerde.¹³⁵ In juli 1945 kwam Visser via Gerbrands bij het BNV.¹³⁶ Dries Kuipers, hoofd van de afdeling opleiding, zocht instructeurs om mensen op te leiden en Visser startte samen met enkele anderen de eerste opleiding contra-inlichtingen.¹³⁷

Bij de CVD kwam Visser bij de afdeling C. De rest van zijn leven bleef hij een 'C-man'¹³⁸ en werd uiteindelijk zelfs hoofd van C Rusland Operaties.¹³⁹ Een veel jongere collega herinnert zich Visser als: 'Dat was echt zo'n man die helemaal de baas was [...] en daar luisterde dan ook iedereen naar en hij gaf ook orders, bij wijze van spreken. En daar moest je ook vooral geen tegenwerking van hebben.'¹⁴⁰ In 1978 ging hij met vervroegd pensioen.¹⁴¹

niet langer nationaalsocialistisch Duitsland voor zich als degene die spioneerde, saboteerde en het gezag bestreed, en zo uiteindelijk Nederland van zijn vrijheid had beroofd. In plaats daarvan richtte de dienst zijn blik op de communistische Sovjet-Unie, die in de toekomst tot een inval en bezetting zou kunnen overgaan. De vrijheid, die in het verleden was verloren aan Duitsland, kon met andere woorden in de toekomst aan de Sovjet-Unie ten prooi vallen. Dat land wilde ook de vrijheid, die kon bestaan in de democratische regeringsvorm, opofferen aan een totalitair politiek en economisch stelsel. Tegen die onvrijheid moest de veiligheidsdienst de vrijheid in bescherming nemen.

De blik gleed dus van het verleden naar de toekomst. Dat was geen abstracte, moeilijk voorstelbare toekomst. Integendeel, juist vanwege die ervaring met onvrijheid, wist iedereen maar al te goed hoe het was om de vrijheid te verliezen en wat het zou betekenen om die in de toekomst te verliezen, niet aan Duitsland maar aan de Sovjet-Unie. Dat motiveerde velen bij de veiligheidsdienst om zich tegen die mogelijke toekomstige onvrijheid te weer te stellen. Zoals de vermaarde BVD-medewerker (en BNV'er van het eerste uur) Bill Visser het in 1970 tegenover de redacteuren van Het Spionnetje uitdrukte: 'De ideële kant van het werk bij een veiligheidsdienst (die wij zelf overigens nog moesten opbouwen) trok ongetwijfeld velen van ons aan. Wanneer je

vijf harde jaren onder een dictatuur hebt geleefd en juist door het inlichtingenwerk dat je bedreef de vijand grondig hebt leren kennen, wanneer je aan je kameraden of aan je eigen lijf hebt ervaren hoe beestachtig gemeen de dragers van deze dictatuur kunnen zijn, dan heb je maar een wens: dit nooit meer. Je bent bereid er daadwerkelijk iets tegen te doen, ook al moet je daarvoor misschien een zekere betrekking verruilen voor een minder zekere toekomst. Er was een tastbare tegenstander met wie je je scherpzinnigheid kon meten. [...] Wij zagen de dienst ook niet als een permanent ambtelijk apparaat. Stalin bereidde zich duidelijk voor op de gewelddadige en minder gewelddadige uitbreiding van de macht van het communisme. Vroeger of later zou de klap dan ook moeten komen. Daar waren wij geestelijk en ook organisatorisch op ingesteld.'¹⁴²

BNV-legitimatie van Bill Visser op een valse naam.

2		3	
Naam van den militair en beschrijving bij aanmelding. Soldiers name and description on attestation.		BESCHRIJVING BIJ DIENSTNEMING. DESCRIPTION ON ENLISTMENT.	
Contr. Nr. Control Number	46143	Lengte Height	1 M 68 cM Gewicht Weight 65 Kg
Familienaam (in blokketters) Surname (in capitals)	BRONS.	Borstomtreedte Maximum Chest	cM. Gelsaatskleur Complexion
Voornamen (voluit) Christian Names (in full)	PIETER	Kleur Oogen Kleur Haar	Eyes Hair
Datum van geboorte Date of Birth	18-7-18	Bijzondere kenmerken en kleine gebreken Distinctive Marks and Minor Defects	
Geboorteplaats Place of Birth	AMSTERDAM		
Werkzaamheden voor dienstneming Trade on Enlistment			
Godsdienst Religious Denomination	R.K.	GEZONDHEIDSTOESTAND BIJ TIJDELIJKE ONGESCHIKTHEID. CONDITION ON TEMPORAL INCAPACITY.	
Plaats van indiensttreding Place of employment	DEN HAAG.	Gesichts bevonden voor Found fit for	
Datum van indiensttreding Date of employment	25-7-45	Gebreken of verloop van ziekte, die onafgevoerd moeten worden bij wederindeeling voor dienst. Defects on History of past illness, which show called up for Service	
Rang Grade	SERGE.	Handteekening Off. v. Gez Initials of M.O.	
Functie Function		Datum Date	
Handteekening v. d. militair Signature of Soldier	ABron	Handteekening Off. v. Gez Initials of M.O.	
Datum Date	3-1-46	Handteekening Off. v. Gez Initials of M.O.	

Abraham (Bram) van Dijk

Geboren 16 januari 1899 te Westhem,
overleden 23 november 1984 te Den Haag.

Bram van Dijk werkte voor de oorlog bij de Haagse Politie Inlichtingendienst en vanaf de oprichting in november 1940 tot eind 1941 bij de Documentatiedienst.¹⁴³ Op verzoek van Crabbendam werd Van Dijk lid van Rechtsfront om op die wijze het vertrouwen te winnen van NSB-ers binnen de politie.¹⁴⁴ Van Dijk ging al vroeg in de oorlog voor het verzet werken. Hij verschaftte inlichtingen over agenten van de *Sicherheitsdienst* (SD), en met zijn hulp werd de SD-agente Annie van Leeuwen tijdelijk uitgeschakeld.¹⁴⁵ Ook deed hij mee aan een inbraak bij een mogelijke *Vertrauensmann* of *V-Mann*, iemand die namens de bezetter jacht maakte op verzetslieden en ondergedoken joden en piloten. Deze *V-Mann* had geïnfiltreerd in een pilotenlijn. Kort na de inbraak werd hij geliquideerd. Dankzij Van Dijk kon de *Aussendienststelle der SD*, plaatselijke afdelingen van de SD in 7 grote steden, van *Hauptsturmführer* Johannes Munt worden geïnfiltreerd en uitgeschakeld. Hij regelde betalingen namens de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers en de Landelijke Knokploeg (LO/LKP) voor het Nationaal Steunfonds, legde contacten met de Ordedienst en een Belgische verzets-groep en werkte mee aan de oprichting van de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten in Zuid-Holland. Tevens bracht hij joden en onderduikers onder en hielp hij ontsnapte geallieerde krijgsgevangenen naar Frankrijk.¹⁴⁶ Ondanks zijn werk met de *Sicherheitspolizei* en *Sicherheitsdienst*, kwam de Zuiveringscommissie van de Haagse politie na de oorlog tot het oordeel dat Van Dijk 'de lof der natie' verdiende. Toen hij in 1946 bij het BNV kwam, waren daar echter twijfels over en er werd weer een uitgebreid onderzoek naar hem ingesteld. In 1952 zwengelde een Tweede Kamerlid wederom de discussie aan, waarop de rechercheafdeling van de BVD tot deze conclusie kwam: 'Gezien het zeer belangrijke illegale werk dat hij verricht, heeft Van Dijk zich gedragen als een uitstekende Nederlander en een trouw dienaar van de koningin.' En ook: 'het bleek eerst goed welke zijn betekenis was geweest, toen vijanden van hem door nijd en afgunst gedreven, bij de bevrijding een aanklacht tegen hem indienden en hem voor de zuiveringscommissie van de Haagse Politie wisten te brengen.'¹⁴⁷ Van Dijk werkte sinds de oprichting van het BNV tot zijn pensioen in 1964 bij EIX, de afdeling voor antecedentenonderzoek.¹⁴⁸

De veiligheidsdienst werd een instrument om die klap te zien aankomen en, liefst, af te wenden. Dat leek ook te kunnen. Terwijl de Duitse inval toch was ervaren als een donderslag bij heldere hemel, moest de veiligheidsdienst goed luisteren om het onweersgerommel van tevoren aan te horen komen en te waarschuwen voor de donder en bliksem. Dat onweersgerommel wás hoorbaar, voor de goede verstaander, door het geloof in het bestaan van de communistische vijfde colonne. 'Een min of meer centraal georganiseerde groep partijangers, die reeds in vreedstijd hand- en spandiensten verricht voor de toekomstige vijand', die op het moment van de openlijke strijd 'schouder aan schouder met de binnenrukkende vijandelijke colonnes zal strijden'.¹⁴⁹

Het werd de taak van de veiligheidsdienst om deze vijfde colonne van binnen en van buiten te kennen. Door de heimelijke manoeuvres, plannen en het organisatievermogen ervan in kaart te brengen, kon die dienst enerzijds een inschatting maken van het binnenlands subversief vermogen. Anderzijds kon via die binnenlandse communisten, die direct en indirect contact onderhielden met communisten in het buitenland, worden afgelezen wat de buitenlandse dreiging was: een eventuele militaire inval door de Sovjet-Unie en haar bondgenoten. Het werd de taak van de veiligheidsdienst om de vijfde colonne zo minutieus mogelijk in kaart te brengen. Ieder plan, ieder lid, iedere potentie moest gekend worden.

Dit idee van een vervlochten buitenlandse en binnenlandse dreiging structureerde het werk van de veiligheidsdienst op de lange termijn. Contra-

inlichtingenwerk moest de buitenlandse spionnen in beeld brengen, het politieke inlichtingenwerk de Nederlandse organisaties en individuen die – vanuit dezelfde ideologie, direct en indirect aangestuurd – voor de vijand werkzaam waren. En het beveiligingswerk, gericht op het beveiligen van het overheids- en defensieapparaat (vooral door communisten van gevoelige posities te weren), moest ertoe leiden dat die vijfde colonne zo min mogelijk kwaad kon aanrichten. De vijfde colonne kwam zo in kopievorm in de centrale cartotheek terecht. Als zijn plannenmakerij of capaciteit om de democratie schade toe te brengen veranderden, dan rapporteerde de dienst daarover.

Na de omwenteling in Tsjechoslowakije, greep Einthoven zijn kans om de veiligheidsdienst uit te bouwen. Op 10 maart 1948 schreef hij aan premier Beel, die Einthoven gevraagd had of na Praag inderdaad Den Haag kon volgen, dat zijn dienst 'onvoldoende toegerust, moeizaam bezig' was 'de strijd aan te binden met een gigantische, voor niets terugdeinzende vijand, die over onbeperkte middelen' beschikte. Ondertussen zaagde Justitie nog aan de poten van zijn dienst en dreigde de opheffing van de CVD of onderbrenging bij Justitie, schetste Einthoven, wat de facto hetzelfde was. Met te weinig geld en een onzekere politiek-bestuurlijke inbedding kon de vrijheid niet beschermd worden.¹⁵⁰

Het vergde twee ambtelijke commissies, het Nederlandse NAVO-lidmaatschap en enkele wetgevingstrajecten, maar enkele jaren later had Einthoven precies die twee zaken voor elkaar. De Centrale Veiligheidsdienst werd de Binnenlandse

Johannes Cornelis (Jan) van den Ende

*Geboren 18 september 1922 te Den Haag,
overleden 19 oktober 2008 te Den Haag.*

Jan van den Ende trok al jong met vrienden de duinen in om vogels te spotten. Na de capitulatie van Nederland kwamen ze bij die tochten steeds meer Duitse versterkingen tegen.¹⁵¹ Bij de verjaardag van Koningin Wilhelmina op 31 augustus 1942 werd hij, bij het verspreiden van duizenden uitgeknipte W's door Den Haag, aangehouden door de politie en opgesloten in het Oranjehotel.¹⁵² Na zijn vrijlating sloot hij zich aan bij de LO/LKP, waarmee hij sabotage pleegde op Duitse goederen bij het Staatsspoor. In 1944 werd hij voor de tweede keer opgepakt, opgesloten in het Oranjehotel en als 'zware verdachte' overgebracht naar kamp Vught.¹⁵³ Na Dolle Dinsdag werd dit kamp ontruimd en kwam hij terecht in Sachsenhausen.¹⁵⁴ Bij de bevrijding door de Russen in 1945 woog hij nog maar 35 kilo.¹⁵⁵

Bij terugkeer in Nederland kon hij niet lopen en had hij geen werk. Toch vroeg een kennis hem bij het BNV te komen werken. Van den Ende had nog nooit van het BNV gehoord, maar toen hij had begrepen dat dit bureau oud-collaborateurs opspoorde, 'leek het hem wel wat'.¹⁵⁶ Het probleem van zijn fysieke weerloosheid werd opgelost door Van den Ende te plaatsen op het zittende herculeswerk van de dossiervorming.¹⁵⁷ Bij het opheffen van het BNV vroeg Van den Ende niet waarom hij mee mocht naar de CVD: 'ik was veel te blij dat ik in de nieuwe dienst kwam'.¹⁵⁸ Van den Ende heeft bij de dienst onder andere lang bij de volgploeg gezeten en werd later acquireur.¹⁵⁹ Zijn ervaring met natuurfilms gebruikte hij om een trainingsfilm te maken voor acquireurs.¹⁶⁰ Tot zijn pensionering in 1982 bleef hij bij de BVD.¹⁶¹

Aan het eind van zijn loopbaan bij de dienst keerde hij weer even terug naar de gevangenis waar hij in de oorlog zat opgesloten. Hij sprak als acquireur met een veroordeelde Joegoslavische crimineel die mogelijk banden had met de Joegoslavische geheime dienst, die toen gevangen zat in de Scheveningse gevangenis.¹⁶²

Veiligheidsdienst onder de minister van Binnenlandse Zaken en diens taken werden verankerd in het vertrouwelijke Koninklijk Besluit van 8 augustus 1949. Vanaf dat moment groeide de begroting van de dienst met enkele miljoenen gulden, zodat er zo'n 600 mensen bij de BVD konden worden aangesteld.¹⁶³ Eindhovenens dienst onderhield nauwe banden, eerst met de Britten, die vele medewerkers van het eerste uur opleidden, en vanaf het begin van de jaren vijftig heel intensief met de Amerikaanse inlichtingen- en veiligheidsdiensten, vooral de *Central Intelligence Agency* (CIA).

Zo'n goed ingebedde, adequaat gefinancierde en professionele dienst moest in staat zijn de vrijheid – gegoten in de mal van de democratische rechtsorde, staatsveiligheid en 'andere gewichtige belangen' van de staat – te beschermen tegen onvrijheid. De veiligheidsdienst spoorde spionnen op, zorgde dat ze geen schade konden aanrichten en registreerde hun 'binnenlandse hulp' (de vijfde colonne) om die 'zo nodig onverwijd' te neutraliseren. Dat wilde zeggen: als uur U zou komen, aan de vooravond van grootschalige onrust en een militaire aanval, dan kon de veiligheidsdienst aanwijzen van wie gevaar verwacht mocht worden. De politie kon hen dan vastzetten.¹⁶⁴

*Ambtenarenverbod
voor BVD-medewerkers
uit 1956.*

NIET BUITEN DE GEBOUWEN BRENGEN!!!

Nr.A.Z./155458.

Betreffende: Ambtenarenverbod.

AAN: ~~de heer~~
~~de heer~~
~~de heer~~

Hierbij breng ik, voorzover nodig, onder Uw aandacht, dat bij beschikking van de Minister-President is bepaald, dat de navolgende verenigingen wegens de doeleinden, welke zij nastreven of de mid-delen, welke zij aanwenden de behoorlijke plichtsvervulling van een ambtenaar in gevaar kunnen brengen of schaden.

Deze verenigingen zijn:

1. de Communistische Partij van Nederland;
2. de Arbeiders Bond voor Cultuur;
3. het Algemeen Nederlands Jeugd Verbond;
4. de Nederlandse Vrouwenbeweging;
5. de Eenheids Vakcentrale en de daarbij aangesloten bedrijfsbonden;

De bij de E.V.C. aangesloten bedrijfsbonden en de door hen uitgegeven organen zijn:

Algemene Bond van Werkers in de Hout- en Meubileringsindustrie;
Orgaan: Hout en Meubel.

Algemene Bond van Spoor-, Tram- en Nevenbedrijvenpersoneel;
Orgaan: Ons Orgaan.

Algemene Bedrijfsbond Transport;
Orgaan: de Transportband.

Algemene Bond van Werkers in de Bouwnijverheid;
Orgaan: Wij Bouwen. x)

Algemene Nederlandse Bond voor Hotelpersoneel;
Orgaan: Recht en Plicht.

Algemene Nederlandse Bond van Bioscoop- en Theaterpersoneel;
Orgaan: Bioscoop en Theater.

Algemene Nederlandse Bond van Zeevarenden;
Orgaan: Varend Nederland.

Algemene Bond van Werkers in de Textiel- en Kledingindustrie;
Orgaan: De Textielarbeider.

Algemene Bond van Werknemers in Handel- Bank en Verzekeringswezen;
Orgaan: Handel en Geld.

Algemene Bond van Werkers in de Tabaksindustrie;
Orgaan: Tabaksindustrie.

x) Hiermede wordt niet bedoeld het gelijknamige orgaan "Wij Bouwen" van de Bedrijfsunie in het Bouwbedrijf.

Z.O.Z.

BESLUIT van 8 Augustus 1949, houdende nadere regelen met betrekking tot de organisatie, de werkwijze, de taak en de samenwerking van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten.

WIJ JULIANA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Op de voordracht van Onze Minister-President van 16 Mei 1949, No. 20431;

Overwegende dat het noodzakelijk is nadere regelen te stellen met betrekking tot de organisatie, de werkwijze, de taak en de samenwerking van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten;

De Raad van State gehoord (advies van 21 Juni 1949, no. 66);

Gezien het nader rapport van Onze Minister-President van 30 Juli 1949, no. 22801;

Hebben goedgevonden en verstaan:

HOOFDSTUK I

De Binnenlandse Veiligheidsdienst

Artikel 1

Er is een Binnenlandse Veiligheidsdienst, ressorterend onder Onze Minister van Binnenlandse Zaken.

Artikel 2

1. De taak van de Binnenlandse Veiligheidsdienst omvat:
 - a. het inwinnen van gegevens omtrent alle personen, die van een staatsgevaarlijke activiteit of neiging daartoe ten opzichte van Nederland of met Nederland bevriende buitenlandse mogendheden blijk geven of hebben gegeven;
 - b. het inwinnen van gegevens omtrent extremistische stromingen;

De veiligheidsdienst als bedreiging van de vrijheid (1949-1954)

Alleen in pers en parlement werd deze invulling van vrijheid, onvrijheid en het werk van de veiligheidsdienst niet omarmd. Toen het vertrouwelijke Koninklijk Besluit van 8 augustus 1949 uitlekte in het parlement, werd daarmee de heimelijke oprichting van de BVD (en de overige inlichtingen- en veiligheidsdiensten) bekend. Veel Eerste en Tweede Kamerleden trokken deze invulling van vrijheid en onvrijheid in twijfel. Zelfs de fracties van de coalitiepartijen waren er niet van overtuigd dat de veiligheidsdienst een instrument was dat de vrijheid waarlijk in bescherming kon nemen. Tweede Kamerlid voor de Partij van de Arbeid Frans Goedhart betwijfelde de bestaansgrond van de BVD. Hij wilde weten of zo'n veiligheidsdienst meer was dan nodeloos geheimzinnige 'hocus pocus' en 'mallotig gedoe', of 'Indiaantje spelen op Rijkskosten'.

Sterker nog, voor veel Kamerleden zorgde de oorlog voor een tegenovergestelde opvatting over vrijheid, onvrijheid en de rol van de dienst. Veel parlementariërs meenden dat de Tweede Wereldoorlog juist had uitgewezen hoezeer een dergelijke dienst onvrijheid kon belichamen. Zoals iedere ambtelijke organisatie zou ook de veiligheidsdienst neigen naar 'paddenstoelgroei'; het gevaar bestond dat de BVD zich ging bemoeien met allerlei zaken die hem niet aangingen, vreesde het parlement. Christen-Historische Unie-Kamerlid Henk Beernink zag op een nog dieper niveau dat de oprichting van de BVD raakte aan 'onze

Staatsinrichting in haar diepste grondslagen', omdat het over de vraag ging wat de overheid zich 'tegenover de burgers mocht permitteren'. In de Eerste Kamer herinnerde een van zijn partijgenoten nog maar eens aan het gevaar dat de democratie met een dienst als de BVD in haar eigen 'prikkeldraadversperringen' zou vastlopen. 'Himmler begon vrij onschuldig, maar zijn geheime dienst werd de vreselijkste terreur in Europa.' Het parlement vroeg zich af of de BVD niet eigenlijk een heropgerichte *Gestapo* was.¹⁶⁵

Terwijl de meeste Kamerleden na de Praagse coup het gevaar van onvrijheid wel onderkenden, zagen zij een andere rol voor de dienst. Zij betoogden dat de onvrijheid van het communisme niet werd afgewend door de instrumenten van dat systeem te kopiëren: een veiligheidsdienst bedreigde die vrijheid eerder dan dat deze haar kon beschermen. 'De gedachte, een geheime politie binnen de muren van de Nederlandse Staat gehaald te hebben, was onverteerbaar,' schetste Beernink later over de algemene stemming in het parlement.¹⁶⁶

Minister van Binnenlandse Zaken Frans Teulings bestreed deze 'horribele verhalen over het drijven van communisten' en de 'roddelpraatjes' over de BVD. De BVD was géén 'politieke politie, die enige executieve bevoegdheid had of op justitieel terrein optrad', nu niet, en nooit, beloofde hij. Van *Gestapo*-methoden was geen sprake: het was slechts een informatievergarende dienst die het veiligheidsbeleid moest ondersteunen.¹⁶⁷ Waar medewerkers van

Hermannus Cornelis (Herman) Neervoort ('Hassan')

*Geboren 10 april 1919 te Amersfoort,
overleden 11 maart 1981.*

Herman Neervoort volgde in de oorlog de Duitse politie-opleiding in Schalkhaar, met als doel hem voor het verzet te laten penetreren in de *Sicherheitsdienst* (SD).

Na afronding van de opleiding ging hij aan de slag bij de gemeentepolitie Utrecht. Toen eind juni de vrouw van een belangrijke landelijke leider van de LO/LKP werd gearresteerd, wist Neervoort haar te bevrijden. Hierop moest hij onderduiken en gaf hij de rest van de oorlog leiding aan een knokploeg in Brabant. Na de bevrijding van zuidelijk Nederland werd hij ondervrager bij de inlichtingeneenheid van de Schotse Highland Division.¹⁶⁸

Na de oorlog vroeg Johan Crabbendam hem bij de CVD te komen werken. Al snel werden zijn operationele talenten ontdekt en werd hij overgeplaatst naar de Kabinetsafdeling B (KB) van Piet Gerbrands. Toen deze afdeling werd gesplitst, werd hij hoofd van Kabinetsafdeling B/Neervoort (KB/N) en richtte hij zich op politiek extremisme, zoals de CPN en haar nevenorganisaties. Neervoort en Gerbrands groeiden uit tot de belangrijkste operationele chefs van de BVD.¹⁶⁹

Uit Neervoorts koker kwam het project Toekomst, waarbij werd ingespeeld op een splitsing binnen de CPN, en project Mongool, waarbij de Marxistisch-Leninistische Partij Nederland werd opgericht om Chinese beïnvloeding te onderkennen. Ook bedacht Neervoort de techniek van het 'storen', waarbij de BVD aan *targets* liet weten op de hoogte te zijn van heimelijke plannen.¹⁷⁰ Neervoort had als bijnaam Hassan, omdat hij eens een jolige fez droeg op een personeelsuitje.¹⁷¹ Hij zou later plaatsvervangend diensthoofd worden.¹⁷² Vanwege zijn opleiding in Schalkhaar werd hij zijn hele carrière door de politie met enige scepsis bekeken.¹⁷³

de veiligheidsdienst hun werk vanzelfsprekend hoog aansloegen en van groot belang vonden, daar moest de Kamer zich er vooral niet teveel van voorstellen. Zoals Schermerhorn Eindhoven geschikt vond om hoofd BNV te worden omdat hij niet te veel ambitie had, zo moest het parlement de BVD als een weinig ambitieuze dienst zien. Dat wilde zeggen: niet alles was geoorloofd om de vrijheid tegen onvrijheid in bescherming te nemen.

Zeker toen in 1952 de Vaste Kamercommissie voor de BVD werd opgericht (een beetje populair ook wel de Commissie Stiekem genoemd), liet het parlement zich over de democratische inkapseling van dat toch ondemocratische instrument geruststellen. De gedachte dat de veiligheidsdienst er moest zijn om de vrijheid tegen toekomstige onvrijheid te beschermen, werd gemeengoed. Ook al was er veel ongemak over zo'n in het geheim optredende dienst, de veiligheidsdienst was een 'noodzakelijk kwaad' ter bescherming van het democratisch stelsel waarbinnen vrijheid bestond. De BVD zei zich daarvan bewust te zijn. De dienst gunde 'ieder zijn eigen politieke overtuiging', zo legde een BVD'er het eens uit, maar 'het zou levensgevaarlijk zijn – juist voor onze democratie – als wij ons ervan weerhielden het wapen tegen diegenen, die als zij de kans krijgen ons in de rug zullen steken, te hanteren'.¹⁷⁴

Een genuanceerde blik op onvrijheid

Binnen de Vaste Kamercommissie werd in november 1954 nog wel de vraag opgeworpen of de BVD over voldoende politiek onderscheidingsvermogen beschikte om de stromingen te herkennen die daadwerkelijk de vrijheid bedreigden. De voorzitter van die commissie, PvdA-Kamerlid Jaap Burger, schreef een notitie waarin hij de minister van Binnenlandse Zaken onder meer vroeg naar het personeelsbeleid van de dienst. Binnen Burgers partij bestond namelijk, niet onterecht, het beeld dat de BVD geen sociaaldemocraten in dienst wilde hebben. De PvdA zag de BVD toch vooral als een bolwerk van rechts-conservatieve, gereformeerde mannen die

Cartotheek van de BVD.

Jonkheer Willem Adriaan Hugo (Ad) de Jonge

*Geboren 3 februari 1919 te Den Haag,
overleden 17 juli 2002 te Den Haag.*

Ad de Jonge was al vroeg lid van de Sociaaldemocraten. Kort na de Nederlandse capitulatie begon hij met het drukken van een verzetskrantje. Hij kwam in het vizier van de Duitsers en werd begin 1941 door de *Sicherheitspolizei*, de Duitse politieke recherche, gearresteerd. Hij verbleef eerst in het Oranjehotel¹⁷⁵ en na zijn veroordeling achtereenvolgens in kamp Amersfoort en kamp Vught, waarna hij als *Nacht und Nebel Häftling*, een speciale strafklasse om verzetsmensen spoorloos te laten verdwijnen, naar concentratiekamp *Natzweiler-Struthof* werd gedeporteerd. In discussies met communistische medegevangenen leerde en ervaaarde hij, naar eigen zeggen, de werking van het communisme, wat hem in zijn latere werk bij de BVD heeft beïnvloed.¹⁷⁶ Toen dit kamp in augustus 1944 werd ontruimd, werd hij doorgestuurd naar kampen als *Dachau*, *Neuengamme* en *Gross-Rosen*.¹⁷⁷

Na de oorlog ging De Jonge werken bij de Wiardi Beckmanstichting, het wetenschappelijk bureau van de PvdA, waar hij rapporten schreef over infiltratietechnieken van de CPN.¹⁷⁸ Vanuit politiek sociaaldemocratische hoek werd aangedrongen op een meer divers personeelsbeleid bij de BVD, waarbij De Jonge naar voren werd geschoven. In 1952 werd hij als eerste sociaaldemocraat in een hogere functie aangenomen onder de uitlating van Einthoven: 'Vooruit dan maar'.¹⁷⁹ Omdat De Jonge van adel was, werd hij ook wel 'de rode jonker' genoemd.¹⁸⁰

De Jonge werkte als analist en verwierf een grote, internationale reputatie. Oud-werknemers van de CIA noemden hem *the brains of the BVD*. Bovendien zou hij onder meer de Chinese Culturele Revolutie hebben voorzien.¹⁸¹

In zijn carrière werd hij hoofd van de interne denktank Staf Buitenlandse Politiek (SBP) en aansluitend was hij tot zijn pensioen in 1976 hoofd van de directie B.¹⁸²

‘in socialisten halve communisten’ zagen. Burger wilde dan ook graag weten of de BVD voldoende kennis in huis had om, aan de extremistische marges van het politieke spectrum, vrijheid van onvrijheid te onderscheiden.

Beschikte de BVD over ‘een kern van personen die voldoende politieke belangstelling hadden om zich in politieke onderscheidingen te verdiepen, zonder te vervagen tot zoiets als “dat het allemaal een pot nat is”’, wilde Burger weten. Stalinisme was immers geen trotskisme, conservatief negativisme geen fascisme, zo betoogde hij. De ondertoon was duidelijk: met een te weinig divers personeelsbestand zou de veiligheidsdienst blind zijn voor de nuanceverschillen tussen verschillende links- en rechtsextremistische politieke stromingen. Te veel groepen zouden dan, als een pot nat, tot een bedreiging van de vrijheid worden bestempeld. Burger gaf de BVD daarom de gedachte mee om ‘van alle democratische partijen, enkele weloverwogen aanhangers’ in dienst te nemen, zodat ‘begrip voor levens- en maatschappijbeschouwelijke onderscheidingen daar “in natura” voorhanden’ zou zijn.¹⁸³

Diezelfde oproep tot meer diversiteit klonk uit de verschillende kabinetten-Drees. De sociaaldemocratische minister van Sociale Zaken Ko Suurhoff drong er bij Eindhoven op aan om ook sociaaldemocraten bij de BVD aan te nemen. In 1952 nam Eindhoven met enige tegenzin Ad de Jonge aan. Katholieke ministers oefenden ook druk uit op Eindhoven, om meer katholieken in de BVD-gelederen op te nemen. Crabbendam adviseerde, overigens in 1946 al, om de katholieke Utrechtse

Aardewerken
plaquette ter
herdenking van
40 jaar CPN.

politieeman Herman Neervoort aan te nemen.¹⁸⁴ Vanaf het begin trok de BVD ook wel vrouwen aan. Hoewel het erop lijkt dat vrouwen tot de jaren tachtig hoofdzakelijk werkten als secretaresse, in de kantine of in de documentatie bij de centrale cartotheek, waren er belangrijke uitzonderingen. In de jaren zestig was het plaatsvervangend hoofd Operaties van Afdeling C een vrouw, evenals het hoofd Operaties van de Russische sectie (CRO). Belangrijke bewerkers bij verschillende secties op afdeling B waren bovendien vrouw. Ook bij de volgploeg kwamen vrouwen al voor die tijd in andere functies terecht.¹⁸⁵

Paul de Groot spreekt
op een CPN-congres,
26 februari 1950
(fotograaf Hartog).

Conclusie

Toen Cees van den Heuvel terugblikte op zijn carrière bij de BVD, zei hij: ‘Ik heb twee grote vijanden gehad in mijn leven: het nazidom en het communisme. En ze zijn alletwee verslagen. Niet door mij hoor, maar mede door mij. Veertig jaar van mijn leven heeft in dat teken gestaan. Ik ben niet alleen getuige geweest, maar een werkende getuige.’¹⁸⁶

Dat gold niet alleen voor Van den Heuvel persoonlijk, maar ook voor de veiligheidsdienst: die was een instrument geworden in de bestrijding van deze twee stelsels van onvrijheid. Dat instrument wortelde in de Tweede Wereldoorlog en kwam erna tot ongekende groei. Hoewel hetzelfde gold voor de naoorlogse inlichtingendiensten, is in dit boek de aandacht gericht op de veiligheidsdiensten die de huidige AIVD als zijn voorgangers ziet.

Door die veiligheidsdienst in de kraamtijd te bestuderen door de bril van dit begrippenpaar (vrijheid en onvrijheid) in relatie tot de taakopvatting van de veiligheidsdienst, zijn een aantal interessante inzichten opgedaan.

Het eerste inzicht is dat de bron van alles wat ten aanzien van de veiligheidsdiensten is ondernomen na de oorlog, gezocht moet worden in het verlies van de vrijheid tijdens die oorlog. De ervaring in de Tweede Wereldoorlog met verlies van vrijheid maakte van precies die vrijheid zo’n waardevol bezit. Die vijf zware jaren, waarin velen, in Bill Vissers woorden, met ‘eigen lijf’ ervaren hebben ‘hoe beestachtig gemeen de dragers van deze

dictatuur kunnen zijn’, maakten van de naoorlogse vrijheid een te koesteren ‘dierbaar kleinood’. Zodra de vrijheid herwonnen was, werden daarom stappen gezet om de juist herkregeen vrijheid ‘uiteindelijk nooit meer uit handen te hoeven geven’. De veiligheidsdienst was een uitdrukking van precies die wens.

Vele medewerkers zagen hun werk voor de veiligheidsdienst daadwerkelijk als een voortzetting van hun eerdere verzetswerk. Het werd nieuwe medewerkers dan ook ingeprint dat ze het ‘als een grote eer’ dienden te beschouwen dat ze een bijdrage mochten leveren aan de verdediging van staat en samenleving ‘tegen allerlei ondergrondse aanvallen’.¹⁸⁷ Het personeel bestond weliswaar niet alleen uit oud-verzetslieden, maar hun gedrevenheid om na die zware jaren onder de dictatuur, zoals Bill Visser het zei, koste wat kost te voorkomen dat nóg eens een dictatuur de macht zou overnemen, was nagenoeg universeel.

Hieruit vloeide het tweede inzicht voort, namelijk dat de vrijheid zelf (datgene wat de veiligheid moest gaan beschermen) in de hier bestudeerde jaren nooit centraal heeft gestaan in het werk van de veiligheidsdienst. Iedereen had de oorlog meegemaakt, iedereen had dus ervaren wat het was om de vrijheid te verliezen, dus het was voor iedereen wel duidelijk waar die vrijheid uit bestond. Ja, die vrijheid kon slechts bestaan binnen het stelsel van een (parlementaire) democratie, een veilige staat en misschien een

Petrus Godefridus Henricus (Piet) van Doeveren

*Geboren 23 juni 1920 te Rotterdam,
overleden 28 juli 2004 te Den Haag.*

Piet van Doeveren maakte als militair in mei 1940 de gevechten bij vliegveld Valkenburg mee. In 1943 ging hij aan de slag bij het Gewestelijk Arbeidsbureau in Breda, onder welke dekmantel hij werkte voor de TD-groep (Tweede Distributiestamkaart). Deze verzetsgroep legde zich toe op het administratief laten verdwijnen van joden en andere onderduikers in de bevolkingsadministraties.¹⁸⁸

Na de bevrijding werkte hij voor de staf van het MG en werd daarna inspecteur van politie. Om tegemoet te komen aan wat Eindhoven 'het gezeur van zijn katholieke ministers' noemde, kwam de katholieke Van Doeveren in 1951 in dienst. Binnen de afdeling B van Crabbendam werd hij hoofd van de sectie die zich bezighield met de CPN.¹⁸⁹

In de jaren zestig leidde hij als chef Kabinet¹⁹⁰ de 'werkgroep image', die zich richtte op het beeld van de dienst in de samenleving.¹⁹¹ In deze functie is hij ook te zien in het televisieprogramma Inburgeren.¹⁹² Van Doeveren stond, net als de meeste andere BVD-medewerkers die zich dagelijks met het communisme bezig hielden, in het algemeen nuchter tegenover het communistische gevaar. Dat blijkt bijvoorbeeld uit zijn reactie op een toespraak van een nieuwe directeur die opriep tot een kruistocht tegen het communisme. Van Doeveren zei toen dat het communisme inderdaad een groot gevaar betekende voor de christelijke en democratische waarden van het Westen, maar dat hij een jacht op communisten in strijd achtte met zijn christelijke levensovertuiging.¹⁹³ In 1986 ging Van Doeveren met pensioen.¹⁹⁴

*Louis Einthoven verricht de aftrap
voor een voetbalwedstrijd.*

Johanna Margaretha (Hans) Hardenberg

*Geboren 29 oktober 1918 te Rotterdam,
overleden 11 maart 1998 te Den Haag.*

Hans Hardenberg studeerde Rechten in Leiden, waar ze in het begin van de oorlog haar doctoraal behaalde. Kort na de bevrijding ging ze werken op de juridische afdeling van het Beheersinstituut. Die organisatie was belast met het opsporen en teruggeven van door Duitsers en collaborateurs geconfisqueerd vermogen van in de oorlog verdwenen Nederlanders.¹⁹⁵ In november 1946 solliciteerde Hardenberg bij het BNV en verzocht om een functie bij de juridische afdeling. Ze werd omschreven als: 'een serieus meisje, eerlijk, ijverig en politiek betrouwbaar' en 'een zeer geziene figuur en intelligent'.

Hardenberg kwam al snel bij de Kabinetsafdeling B (KB), waar ze naast Piet Gerbrands en Herman Neervoort leidinggevende werd van KB/Hardenberg (KB/H).¹⁹⁶ Ze initieerde menig succesvolle contra-lichtingenoperatie. Haar professionaliteit werd niet alleen binnen de dienst, maar ook bij buitenlandse partnerdiensten hoog gewaardeerd.

Begin jaren vijftig nam ze met onder anderen Herman Neervoort en Ad de Jonge deel aan een cursus bij MI6 die zich vooral richtte op het gebruik van desinformatie in operaties. Neervoort zou met deze kennis later een splitsing binnen de CPN veroorzaken.¹⁹⁷

Toen Hardenberg in 1978 met vervroegd pensioen ging, was ze plaatsvervangend hoofd C. Voor die tijd was het uitzonderlijk dat een vrouw een dergelijke hooggeplaatste functie kreeg binnen de dienst.¹⁹⁸

Eind jaren tachtig startte mede onder aansturing van toenmalig diensthoofd Arthur Docters van Leeuwen een discussie over het emancipatiebeleid van de BVD. Het Vrouwenetwerk werd in het leven geroepen, met als doel de positie van de vrouw binnen de dienst te verbeteren. Het Vrouwenetwerk nodigde in 1995 Hardenberg met enkele andere oud-vrouwelijke medewerkers uit om over haar ervaring te praten.¹⁹⁹

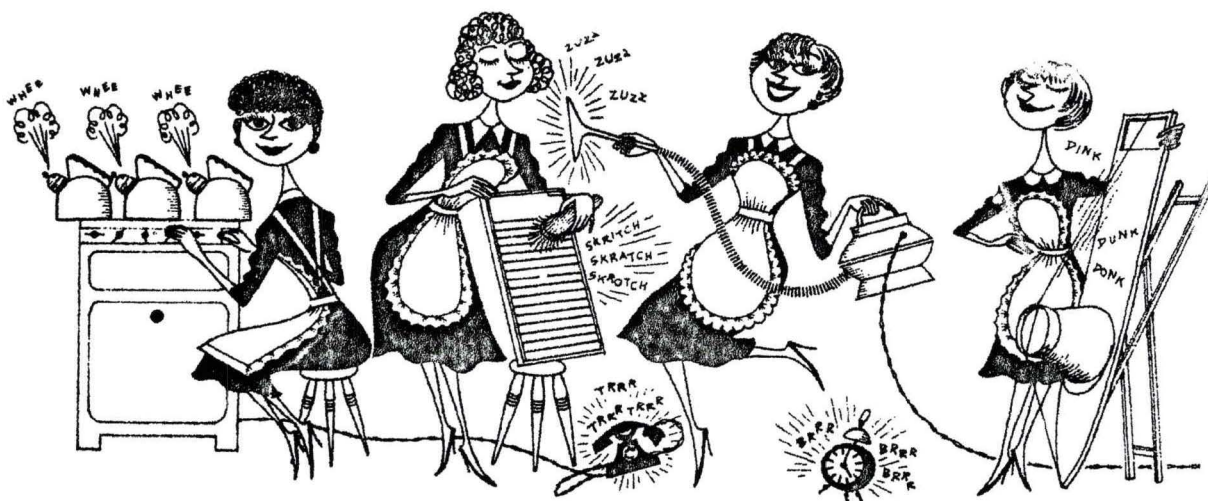
vrije markt, zo was de aanname, maar heel veel verder dan dat gingen de gedachten niet.

Dit maakte dat de redacteuren van *Het Spionnetje* in 1970 bij een gedicht van H.M. van Randwijck te rade moesten gaan om uit te drukken welke vrijheid nu precies beschermd werd door de veiligheidsdienst: 'Zoek daar waar Neerlands volk leeft en werkt. Zie hoe wijd zijn land is, hoe hoog zijn hemel, hoe dichtbij het ruisen van de geweldige zee. In deze gewesten zijn vrede en vrijheid groot geworden. Zij zijn de vruchten van geestelijke zuiverheid, eerlijk denken, naastenliefde en geloof. Bedenkt, dat hetgeen gisteren bedreigd werd, heden en morgen opnieuw in gevaar kan verkeren. Bescherm het en wees waakzaam. Tot zolang moge het pad, dat tot deze stille plek leidt, begaanbaar blijven voor de voeten van allen, die zich hier bezinnen op de waarden van vrijheid en gerechtigheid.

Daartoe helpe ons God.'²⁰⁰

Die vrijheid hoefde ook niet conceptueel of anderszins diepgravend verkend te worden, omdat iedereen hoogstpersoonlijk had ervaren hoe het was om van de ene op de andere dag in een totaal andere wereld terecht te komen. Die gemeenschappelijke *ervaring* van vrijheidsverlies vormde de basis voor de strijdbaarheid herhaling daarvan in de toekomst te voorkomen.

Een derde observatie is dat de vrijheid vooral negatief gedefinieerd werd. Het ging er vooral om te bepalen wat die vrijheid bedreigde: de vormen van onvrijheid dus. Dit boek heeft laten zien dat dit in de eerste dagen, weken en maanden na de bevrijding vooral praktische en nijpende problemen waren. Het waren naweën van de oorlogsomstandigheden, zoals de Duitse agentennetwerken en het geradicaliseerde verzet, en orde- en

Een satirische kijk op vrouwen binnen de dienst in het blad Niks Nieuws van de Ontspanningsvereniging van de BVD, maart 1960.

Pieter Jelles (Piet) Cnossen

*Geboren 5 september 1917 te Eesterga,
overleden 27 juni 1985 te Drachten.*

Piet Cnossen diende bij de Koninklijke Marechaussee in Slochteren. Hij was een van de leiders van de Knokploegen (KP) in de provincie Groningen. In 1944 dook hij onder en werd hij door de Duitsers ontslagen. Met de KP in Sneek voerde hij diverse overvallen uit om bonkaarten te verkrijgen en gearresteerde verzetsstrijders te bevrijden.²⁰¹

In augustus 1945 kwam hij als rechercheur in dienst van het BNV, waar hij een opleiding contraspionage volgde. Bill Visser speelde hierbij in een rollenspel een van spionageactiviteiten verdachte persoon en Dries Kuipers tekende het diploma.²⁰²

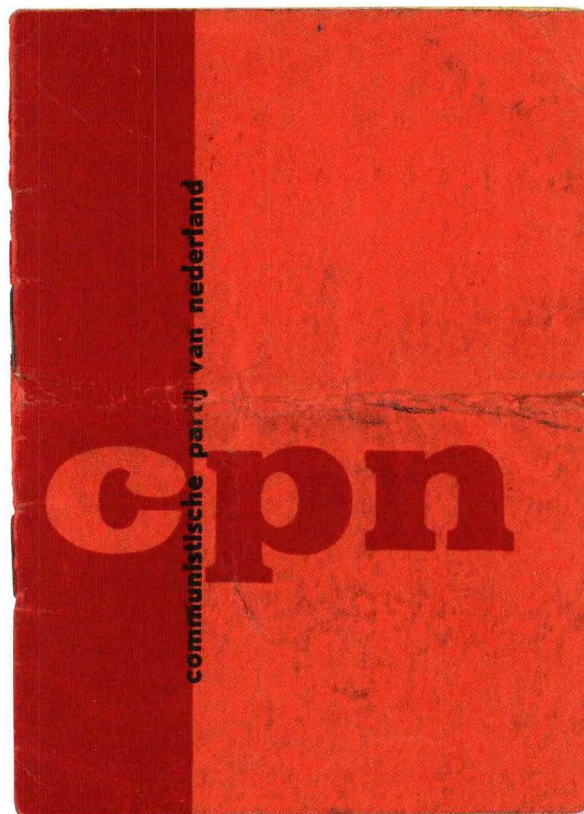
Bij de opheffing van het BNV in januari 1947 ging Cnossen naar het Korps Rijkspolitie in Winschoten. Het inlichtingenwerk liet hem niet los en in 1950 solliciteerde hij wederom bij de BVD, 'omdat het doel van de werkzaamheden der BVD hem sympathiek' was.²⁰³ Hij werd aangenomen en was de rest van zijn carrière tot zijn pensioen in 1977 acquisiteur, onder andere tegen de CPN. Toen een CPN'er hem tijdens een heimelijke ontmoeting vroeg wat hij zou doen als de CPN-knokploeg zou komen, liet Cnossen een pistool in zijn binnenzak zien. De CPN'er was hevig geschrokken, rende weg en meldde het voorval aan partijleider Paul de Groot.²⁰⁴

veiligheidsproblemen die in ieder machtsvacuüm zouden kunnen opduiken (revolutionaire woelingen en eigenrichting tegen collaborateurs). Dat waren problemen die mogelijk opnieuw tot het verlies van de juist herwonnen vrijheid konden leiden. De eerste naoorlogse veiligheidsdienst, het onder het MG opgerichte BNV, was dan ook een 'opruimdienst' die deze tijdelijke problemen (eigenlijk onvrijheid in de dop) moest helpen bestrijden. Dat deze dienst was vastgelopen in zijn eigen 'grootschalige opzet', maar wel slaagde in het bemachtigen van belangrijke dossiers, betekende niet dat het instrument veiligheidsdienst nu als onbruikbaar moest worden beschouwd.

Politiek en bestuur hadden, opnieuw vanwege de oorlogservaring, bepaald dat er een permanente veiligheidsdienst moest komen. Het fascinerende is dat politiek, bestuur, maar ook de veiligheidsdienst zelf (de samenleving kwam in dit spel voorlopig niet voor) daarbij niet een heel helder beeld van 'onvrijheid' voor ogen stond. Na de praktische problemen die het BNV moest oplossen, waren er geen manifeeste dreigingen die de vrijheid in gevaar brachten. De Koude Oorlog stond voor de deur, maar had nog niet luid aangeklopt. De CVD werd daarmee een dienst die in wezen moest voorkomen dat een Duitse inval en bezetting nog eens werden voorbereid en uitgevoerd.

Het ontbreken van, met name, een goed contra-inlichtingenapparaat voorafgaand aan de Duitse inval maakte dat Eindhoven dit, naast het politieke inlichtingenwerk, als kerntaak van die dienst

aanwees. Dit werk wilde Eindhoven wel wat systematischer doen. Hij zette daarom in op een centrale cartotheek, een geformaliseerde plicht voor andere overheidsorganen om gevraagde gegevens aan te leveren en goed geselecteerd en getraind personeel. Maar het bleef een opzet geïnspireerd op wat er voor de oorlog had ontbroken. En wat zich wreekte tijdens de Duitse bezetting. Hier kwam met de Praagse coup

*Bewijs van
lidmaatschap
van de CPN.*

Maria Wilhelmina Philomène (Miep) Versteeg

*Geboren 24 juni 1921 te Dordrecht,
overleden 15 juni 2016 te Voorburg.*

Miep Versteeg werkte vanaf 1943 bij een Gewestelijk Arbeidsbureau, waar ze *Ausweisen* maakte. Deze functie kon ze handig gebruiken om voor de LO/LKP papieren te vervalsen voor onderduikers en verzetsmensen. Ook vervoerde ze als koerierster voor het verzet op de fiets onder andere koffers met geld en wapens.²⁰⁵

Na de oorlog werd ze hoofd van het secretariaat bij de BID in Wassenaar. In 1951 werd ze door iemand die ze kende uit het verzet gevraagd bij de BVD te komen. Daar kwam ze als eerste vrouw te werken bij EXIII, de volgploeg. In het begin vertikten de mannen het om met een vrouw de straat op te gaan en is ze maar knopen gaan aannaaien en kleren gaan verstellen. Pas na een aantal maanden werd ze geaccepteerd en twee jaar daarna kwam er een tweede vrouw bij. Alle mannen bij de volgploeg hadden een lage opleiding, zij was met de meisjes-HBS de hoogst opgeleide volger.²⁰⁶

In 1961 voltooide ze de opleiding Maatschappelijk Werkster²⁰⁷ en werd ze maatschappelijk werkster binnen de dienst. Eind jaren zestig werd ze voorzitter van het Sociaal Fonds van de dienst. In 1979 ging ze met pensioen.²⁰⁸

verandering in. Daarmee had de Sovjet-Unie laten zien welke onvrijheid ook het democratische Nederland boven het hoofd hing.

Het ontbreken van een duidelijk beeld welke vrijheid precies diende te worden beschermd, werkte ook door in de parlementaire percepties van deze dienst. Het bewustzijn dat ook in het Nederlandse bestel een veiligheidsdienst onvrijheid zou kunnen vertegenwoordigen, werd door velen herkend. Dat veiligheidsdiensten in de totalitaire systemen bij de onvrijheid een belangrijke rol speelden, droeg bij aan dit besef. Zij schakelden hun bevolking gelijk en oefenden totale controle uit. De gedachte dat met de oprichting van een veiligheidsdienst een instrument van ofwel het Duitse ofwel het Sovjet-Russische totalitaire systeem onze eigen democratie werd binnengeloodst, zorgde in beide parlementaire Kamers daarom voor nogal wat oppositie hiertegen.

Politiek en bestuur vonden een oplossing in *matiging*. Het hoofd van zo'n dienst mocht geen ambities koesteren en de leiding ervan moest in zuivere handen rusten. Al lieten oorlogscarrières als die van Einthoven en Crabbendam zien dat juist ook ervaren inlichtingenmensen die na de oorlog bij de veiligheidsdienst kwamen werken, niet altijd onberispelijk waren. Dit nam niet weg dat de politiek het verwijt dat de veiligheidsdienst een nieuwe *Gestapo* was, weerlegde door te hameren op de democratische instelling van de leiding en medewerkers. Zij konden niets beginnen als iemand niet mee kon werken. Arresteren en detineren kon de dienst niet. Er werd een Kamercommissie opgericht die controle

kon uitoefenen. En, zoals Jaap Burger in die commissie voorstelde, door die dienst enigszins een afspiegeling te laten zijn van de democratische politieke stromingen die in de maatschappij aanwezig waren, werd ook het democratische karakter van die dienst gewaarborgd.

In de vierde plaats laat dit boek zien dat die Praagse coup de veiligheidsdienst pas echt een duidelijke lotsbestemming gaf. Dezelfde 'verloren gegane vrijheid' bleef het beschermen waard. En omdat nu niet langer de Duitse dreiging voor ogen stond, maar een toekomstige inval van de Sovjet-Unie, was de taak van de veiligheidsdienst ineens zonneklaar geworden: de 'vijfde colonne' zo compleet mogelijk in beeld brengen. Het contra-inlichtingenwerk en de extremismebestrijding waren niet langer losstaande activiteiten. Ze kwamen door dit idee van de aanwezigheid van een door het buitenland aangestuurde vijfde colonne (van enerzijds buitenlandse spionnen en saboteurs en anderzijds binnenlandse helpers) in elkaars verlengde te liggen. Door aanhang, bewegingen, organisatievermogen en plannenmakerij van die vijfde colonne zo nauwkeurig mogelijk in kaart te brengen, konden revolutionaire woelingen en mogelijk zelfs een militaire aanval worden voorkomen. Dit gaf urgentie en gewicht aan het werk van de veiligheidsdienst. Dit was – en dit is de laatste observatie van dit boek – een kracht zolang de verloren gegane vrijheid iedereen nog scherp op het netvlies stond. Het werd evenwel een zwakte op het moment dat de gestaalde Koude Oorlogskaders barstjes begonnen te vertonen en de ideeën over vrijheid en onvrijheid begonnen te verschuiven. De Verenigde Staten

Een van de eerste dienstauto's met chauffeur.

waren niet langer een bevrijder, maar in Vietnam een bezetter. De gevestigde orde werd het mikpunt van maatschappelijk protest en buitenparlementaire actie. Er ontstonden allerlei vormen van jeugd- en studentenactivisme en de parlementaire democratie veranderde langzaam van karakter. Met andere woorden: de ‘verloren gegane vrijheid’ was uit zicht verdwenen, omdat een naoorlogse generatie belangrijke politieke en maatschappelijke functies begon te bezetten. En toen rees de vraag voor welke vrijheid en tegen welke onvrijheid de veiligheidsdienst precies streed. Dat leverde ook binnen de veiligheidsdienst zelf vragen op, bijvoorbeeld toen internationaal terrorisme en binnenlands politiek geweld in de loop van de jaren zeventig steeds grotere vormen aannamen. De BVD vroeg zich af in hoeverre dit echt vormen van ‘onvrijheid’ waren en in hoeverre de vrijheid, zoals die aan de Duitsers was verloren, nog eens op het spel stond. Dat was ten opzichte van de Sovjet-Unie wel het geval, maar hier?

De dienst hield sterk vast aan die ‘verloren gegane vrijheid’. Dat bleek ook toen diensthoofd Andries Kuipers in 1970 gevraagd werd hoe hij naar de huidige tijd keek. Hij moest toegeven dat hij het ‘persoonlijk erg moeilijk heeft gehad’ met deze ‘buiten-parlementaire ontwikkeling’. In die protestcultuur lag in zijn optiek namelijk ‘een tendens tot een afglijden naar anarchie’ besloten, en – de oorlog was opnieuw heel dichtbij – dit leidde ‘weer naar een dictatuur, of dit nu rechts of links’ was. ‘Als dit de keuze van de jeugd is dan ga ik nog eens in het verzet,’ had Kuipers zich elders geërgerd laten ontglippen.²⁰⁹

Voormalig Tweede Kamerlid Anne Vondeling zei het scherper, in het inmiddels vaak aangehaalde nummer van Het Spionnetje. Nu de BVD in ‘zowel het links- als rechtsextremisme’ geen ‘onmiddellijk gevaar’ zag, en de binnenlandse situatie ‘wel interessant’, maar ‘volstrekt onbetekenend’ was, rees de vraag welke bedreigingen van de vrijheid er werkelijk nog restten. De dienst zou zich in Vondelings ogen dan ook ‘ernstig blameren’ als hij zich ‘zou bezig houden met de roeringen in de studentenwereld’. Deze oppositie stelde ‘gezien vanuit de binnenlandse veiligheid’ in zijn ogen ‘namelijk helemaal niets voor’. ‘Zelfs wanneer studenten in staat zouden zijn een bedrijf te ontregelen dan heeft dit nog niets te maken met de veiligheid van de staat,’ besloot Vondeling, en de BVD moest ‘er zich voor hoeden, dat zij werk gaat zoeken’.²¹⁰

Dat verwijt klonk luider gedurende de jaren tachtig en, nog luider, in de jaren negentig. Met het jihadistisch terrorisme in het tijdperk sinds de aanslagen van 11 september 2001 hebben vrijheid en onvrijheid – en daarmee de taak van de diensten – weer scherper contouren gekregen. Hetzelfde geldt nu ‘statelijke actoren’ als China en Rusland zich zo nadrukkelijk mengen in binnenlandse politieke en maatschappelijke aangelegenheden. Daarmee is misschien iets van een historische essentie van de veiligheidsdienst ontbloot; een dienst die, zoals in Nederland, zozeer vervlochten is geraakt met de oorlog, met de verloren gegane vrijheid, sterk afhankelijk is van een gemeenschappelijke ervaring van vrijheidsverlies. Terwijl is gebleken dat het beeld van de te beschermen vrijheid niet eens zo scherp neergezet hoeft te worden, is het ontbreken van een gedeeld beeld van

Martijn Jan Marie (Dick) Stall

*Geboren 7 september 1912 te Amsterdam,
overleden 11 februari 1982 te Den Haag.*

Op verzoek van Piet Gerbrands werd eerste luitenant Dick Stall in juni 1945 de verbindingsman tussen het BNV en de inlichtingenstaf van de geallieerden.²¹¹

In 1946 kreeg Stall samen met Leen Pot, Piet Gerbrands, Tjerk Noyon en Hein Siedenburg een opleiding bij de Britse veiligheidsdienst MI5. Zij waren voorbestemd om in de CVD leiding te geven aan de belangrijke afdelingen.²¹² Stall werd het eerste hoofd van de afdeling D²¹³, met Dries Kuipers als zijn plaatsvervanger.²¹⁴ Deze afdeling was belast met het bevorderen van de beveiliging bij de overheid en vitale bedrijven.²¹⁵

In 1957 pakte de BVD de samenwerking op met het *Bundesamt für Verfassungsschutz*, de Duitse binnenlandse veiligheidsdienst. Stall, toen hoofd van afdeling C, ging als eerste kennismaken met zijn West-Duitse collega Richard Gerken, een voormalig officier van de *Abwehr*, de Duitse contraspionage in de Tweede Wereldoorlog. Deze ontmoeting verliep zo goed, dat het gesprek leidde tot een nauwe samenwerking met deze dienst.²¹⁶ Later in zijn carrière ging Stall bij de afdeling werken die verantwoordelijk was voor het onderhouden van de externe buitenlandse betrekkingen.²¹⁷

onvrijheid voor het werk van een veiligheidsdienst problematischer. Waar het beeld van onvrijheid vervaagt, ontstaat twijfel over de rol van een dienst. Welke vrijheid wordt nu precies in bescherming genomen, tegen welke vormen van onvrijheid – en hoe doet die dienst dat dan? Dat soort vragen kunnen vertwijfeling oproepen, en soms ook weerstand en kritiek, maar ze zijn onlosmakelijk verbonden met het bestaan van een dienst als de AIVD. Het is goed om ze met enige regelmaat aan de orde te stellen. In die exercitie kan het helpen om, zoals in dit boek, nog eens terug te gaan naar de bron. Dat levert altijd nieuwe gezichtspunten op.

*Een heimelijke
observatiepost.*

*Cabaret stond in hoog
aanzien bij de BVD.*

Verantwoording

Dit boekje is geschreven hoofdzakelijk op basis van mijn promotieonderzoek naar de veiligheidsdiensten in hun politieke, ambtelijke en maatschappelijke context en andere bestaande literatuur. In aanvulling hierop heb ik enkele nieuwe bronnen geraadpleegd. Coen Hijzeler, medewerker van de AIVD, heeft daarnaast zoekslagen gedaan in het semi-statisch archief van de AIVD om aanvullende informatie te vinden. Dit betrof biografische gegevens van de individuen die in de kaderteksten beknopt worden geportretteerd. Coen heeft die teksten geschreven. Verschillende medewerkers van de AIVD, onder wie Jack Twiss Quarles van Ufford en Robert Spronk, wil ik bedanken voor hun nuttige tekstuele commentaar. Het is goed te vermelden dat de AIVD geen bemoeienis heeft gehad met de inhoud van de hoofdtekst. Dick Engelen ben ik erkentelijk voor het leveren van commentaar op een concepttekst.

Constant Hijzen, maart 2021.

Afkortingen

ACD	Afdeling Centrale Documentatie	KB/H	Kabinetsafdeling B onder leiding van Hans Hardenberg
Afdeling A	Administratieve en facilitaire ondersteuning, waaronder de ACD	KB/N	Kabinetsafdeling B onder leiding van Herman Neervoort
Afdeling B	Politiek inlichtingenwerk, extremismebestrijding, politieke antidemocratische stromingen	KO	Kabinetsafdeling Opleidingen
Afdeling C	Contraspionage	LKP	Landelijke Knokploeg
Afdeling D	Bevorderen van de beveiliging bij de overheid en vitale bedrijven	LO	Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers
AIVD	Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst	LO/LKP	zie LO en LKP
BID	Buitenlandse Inlichtingendienst	MG	Militair Gezag
BSO	Sectie Speciale Operaties van Afdeling B	MI5	<i>Security Service</i>
BNV	Bureau Nationale Veiligheid	NSB	Nationaal Socialistische Beweging
BVD	Binnenlandse Veiligheidsdienst	OSS	<i>Office of Strategic Services</i>
CIA	<i>Central Intelligence Agency</i>	SBP	Staf Buitenlandse Politiek
CPN	Communistische Partij Nederland	SD	<i>Sicherheitsdienst</i>
CRO	Sectie Operaties van de Russische sectie	SHAEF	<i>Supreme Headquarters Allied Expeditionary Forces</i>
CVD	Centrale Veiligheidsdienst		
DOT	Dienst Officieren Toegevoegd, antecedentenonderzoeken naar nieuw personeel		
EIX	Antecedentenonderzoek		
EXIII	Volg- en observatieploeg		
GS III	Sectie III A derde sectie van de Generale Staf		
KB	Kabinetsafdeling B, het runnen van agenten en informanten		
KB/G	Kabinetsafdeling B onder leiding van Piet Gerbrands		

Beeldverantwoording

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden van de illustraties te achterhalen. Mocht u desondanks menen dat uw rechten niet zijn gehonoreerd, dan kunt u contact opnemen met de Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst.

Met uitzondering van onderstaande zijn de afbeeldingen afkomstig uit het semi statisch archief van de AIVD:

- Nederlands Instituut Militaire Historie pagina 12
- Haags Gemeentearchief pagina's 19,20 en 35
- De heer C.P.M. Noyon pagina 26
- Nationaal Archief / Anefo pagina's 36 en 52
- Atlas van Stolck pagina 38

Noten

- ¹ Dat is verklaarbaar, omdat de AIVD de directe opvolger is van de BVD. Maar het betekent ook dat de voorgangers van de in 2002 geïncorporeerde *inlichtingendienst*, zoals de in april 1946 opgerichte Buitenlandse Inlichtingendienst, geen plaats krijgen in dit historische narratief.
- ² C.W. Hijzen, *Vijandbeelden. De veiligheidsdiensten en de democratie, 1912-1992* (Amsterdam 2016) 68, 72-73.
- ³ Binnen het BNV werd gesproken over bureaus, bij de overgang naar de BVD werden dit afdelingen en bij de reorganisatie in 1975 werden de afdelingen directies. Voor de eenduidigheid wordt hier gesproken over afdelingen, behalve bij aan personen gerelateerde bureaus en bij de benoeming van directies na de reorganisatie van 1975 (D. Engelen, *Per undas adversas. Een institutioneel onderzoek naar het handelen van de Binnenlandse Veiligheidsdienst en zijn voorgangers, 1945-2002*, PIVOT-rapport nummer 122 (Den Haag 2002), 42 en 74).
- ⁴ Semi Statisch Archief (SSA) AIVD, persoonsdossier Willem Jacobus Rozenberg.
- ⁵ SSA AIVD, *Het Spionnetje: jubileum 1945-1970*, BNV, CVD, BVD, mei 1970.
- ⁶ SSA AIVD, persoonsdossier Willem Jacobus Rozenberg.
- ⁷ E. Braat, *Van oude jongens, de dingen die voorbijgaan: een sociale geschiedenis van de Binnenlandse Veiligheidsdienst* (Zoetermeer 2012) 3-4. Dit boek is weliswaar binnen de dienst geschreven, maar het betreft geen geautoriseerde uitgave van de Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst. Het is wel in het publieke domein toegankelijk geworden.
- ⁸ SSA AIVD, *Het Spionnetje: jubileum 1945-1970*, BNV, CVD, BVD, mei 1970.
- ⁹ Braat, *Van oude jongens, de dingen die voorbijgaan*, 41-57.
- ¹⁰ P. Stavast, *Vlucht en verzet: dagboek van een KP-er* (z.p. 2015) 9-107
- ¹¹ C. Zuidema, 'Vlucht en Verzet', *Marechaussee Contact*, 16, 4, 2015, 26.
- ¹² SSA AIVD, persoonsdossier Pieter Jan Stavast.
- ¹³ Stavast, *Vlucht en verzet*, en C. Grimbergen (8 december 2015). *Piet Stavast aan het Wolvenplein*. Geraadpleegd op 24 april 2020, www.kikproductions.nl/artiesten/cees_grimbergen/column/
- ¹⁴ L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, 1939-1945: deel 3 (mei '40)* (Den Haag 1970) 36-44.
- ¹⁵ De Jong, *Koninkrijk der Nederlanden deel 3*, 401-405.
- ¹⁶ F. Wielenga, *Nederland in de twintigste eeuw* (Amsterdam 2009), 148.
- ¹⁷ J.C.H. Blom en E. Lamberts, *Geschiedenis van de Nederlanden* (Amsterdam juni 2014), 347.
- ¹⁸ SSA AIVD, *Het Spionnetje: jubileum 1945-1970*, BNV, CVD, BVD, mei 1970.
- ¹⁹ SSA AIVD, persoonsdossier Henri Frederick Johan Hack
-

- 20 SSA AIVD, *Het Spionnetje: jubileum 1945-1970*, BNV, CVD, BVD, mei 1970.
- 21 D.C.L. Schoonoord, 'Het Circus Kruls: militair gezag in NL 1944-1946', *Militaire Spectator*, 179, 5, 2010, 269.
- 22 D. Engelen, *Geschiedenis van de Binnenlandse Veiligheidsdienst* (Den Haag 1995), 55; De Jong, *Koninkrijk der Nederlanden deel 9*, 1352-1353.
- 23 V. Koop, *Himmlers letztes Aufgebot: die NS-Organisation 'Werwolf'* (Keulen 2008), 7.
- 24 G. Aalders en C. Hilbrink, *De affaire Sanders* (Den Haag 1996), 92-93; Engelen, *Geschiedenis van de Binnenlandse Veiligheidsdienst*, 82; Kluiters, *De Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten*, 87.
- 25 P. Romijn, *Snel, streng en rechtvaardig: politiek beleid inzake de bestrafing en reclassering van "foute" Nederlanders, 1945-1955* (Houten 1989), 9-11, 266-268. Vgl. N. Beyens, *Overgangspolitiek: de strijd om de macht in Nederland en Frankrijk na de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2009) 173; Beyens, *Overgangspolitiek*, 147.
- 26 NL-HaNA, Militair Gezag, 2.13.25, inv.nr. 1452, 'Stukken betreffende de organisatie, de huisvesting en de opheffing van Sectie III, 1944-1946', Stuk over splitsing in sectie A en B, d.d. 8 februari 1945.
- 27 SSA AIVD, *Het Spionnetje: jubileum 1945-1970*, BNV, CVD, BVD, mei 1970.
- 28 Ook Prins Bernhard had geen hoge pet op van Derksema. Door 'totaal ontbrekende leiding en besluiteloosheid van Overste Derksema' was Sectie III A van het Militair Gezag niet van de grond gekomen, schreef Bernhard op 10 juni 1945 aan Minister van Oorlog Jan de Quay. Collectie Dick Engelen, Brief Prins Bernhard aan Minister van Oorlog (kopie), d.d. 10 juni 1945.
- 29 Kluiters, *De Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten*, 284-285.
- 30 Engelen, *De geschiedenis van de Binnenlandse Veiligheidsdienst*, 58; NL-HaNA, Bureau Nationale Veiligheid, 2.04.80, inv.nr. 22, Sectie IV, C.I. Rondschrijven nr.3, 1; Aalders en Hilbrink, *De affaire Sanders*, 80; C. Fasseur, 'Angeren, Johannes Regnerus Maria van (1894-1959)', in *Biografisch Woordenboek van Nederland*; Beyens, *Overgangspolitiek*, 115.
- 31 Hijzen, *Vijandbeelden*, 92-93.
- 32 Engelen, *De BVD in de twintigste eeuw*, 8.
- 33 Museum Engelandvaarders (8 maart 2017). *Piet Gerbrands - Noodlanding op het IJsselmeer*. Geraadpleegd op 24 april 2020, www.facebook.com/engelandsvaardersnoordwijk/posts/piet-gerbrands-noodlanding-op-het-ijsselmeerpieter-roelof-gerbrands-is-op-7-juli/639816782885370.
- 34 D. Engelen, *Frontdienst: De BVD in de Koude Oorlog* (Amsterdam 2007), 27 en D. Engelen, *De BVD in de twintigste eeuw: Institutionele geschiedenis van de Binnenlandse Veiligheidsdienst 1945-2000* (Zoetermeer z.j.) 14.
- 35 Engelen, *Frontdienst*, 26.
- 36 Hijzen, *Vijandbeelden*, 142.
- 37 Engelen, *Geschiedenis van de Binnenlandse Veiligheidsdienst*, 371.

-
- 38 Engelen, *Frontdienst*, 57.
- 39 Engelen, *Frontdienst*, 63 en B.G.J. de Graaff en C. Wiebes, *Villa Maarheeze: de geschiedenis van de*
Inlichtingendienst Buitenland (Den Haag 1998), 274-276.
- 40 De Graaff en Wiebes, *Villa Maarheeze*, 274-276.
- 41 Collectie C.W. Hijzen.
- 42 M. van Dongen, 'Een man met een opdracht', *De Groene Amsterdammer*, 10, 6 maart 1996. Zie over de
Nederlandsche Unie: W. ten Have, *De Nederlandse Unie: aanpassing, vernieuwing en confrontatie*
in bezettingstijd 1940-1941 (Amsterdam 1999).
- 43 Hijzen, *Vijandbeelden*, 104.
- 44 Verdedigingschrift van Einthoven op 28 juli 1948 na inzage in het rapport-Wijnveldt, 15 pagina's,
20090923 Aantekeningen AOK AZ KMP-archief (Nummer Toegang 2.03.01), bestanddeel 306:
Commissie Wijnveldt "Instelling, werkzaamheid en reacties op het rapport 1946-1950".
- 45 *Groote Advies-Commissie der Illegaliteit*. Geraadpleegd op 1 mei 2020, [www.oorlogsgetroffenen.nl/](http://www.oorlogsgetroffenen.nl/archiefvormer/GAC)
archiefvormer/GAC.
- 46 SSA AIVD, persoonsdossier Pieter Jelles Cnossen en SSA AIVD, *Het Spionnetje: jubileum 1945-1970*, BNV,
CVD, BVD, mei 1970.
- 47 SSA AIVD, persoonsdossier Andries Kuipers en SSA AIVD, persoonsdossier Johan Gottlieb Crabbendam.
- 48 Hijzen, *Vijandbeelden*, 216.
- 49 SSA AIVD, persoonsdossier Andries Kuipers en *Vijandbeelden*, C.W. Hijzen, *Vijandbeelden*, 216.
- 50 Braat, *Van oude jongens, de dingen die voorbijgaan*, 21.
- 51 SSA AIVD, *Het Spionnetje*, april 1965.
- 52 NL-HaNA, Militair Gezag, 2.13.25, inv.nr. 499, Schrijven van G.C.-S.G. aan de commandant van de
Binnenlandse Strijdkrachten, d.d. 4 april 1945; NL-HaNA, Bureau Nationale Veiligheid, 2.04.80, inv.nr.
2347, Nota voor den Ministerraad van begin aug. 1945, geschreven door Louis Einthoven.
- 53 NL-HaNA, BNV, 2.04.80, inv.nr. 2349, Einthoven aan de heer Martinot, Sectie Voorlichting, BPM-
gebouw Kamer 290 te 's-Gravenhage, een 'kort overzicht van de werkzaamheden van het B.N.V.' aan
Kruls, d.d. 4 augustus 1945.
- 54 SSA AIVD, *Het Spionnetje: jubileum 1945-1970*, BNV, CVD, BVD, mei 1970.
- 55 Kluiters, *De Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten*, 91-92.
- 56 Engelen, *Geschiedenis van de Binnenlandse Veiligheidsdienst*, 82-84.
- 57 L. Einthoven, *Tegen de stroom in: levende vissen zwemmen tegen de stroom in, alleen de dooie*
drijven mee (Apeldoorn 1974), 186-187.
- 58 Interview in 'Het spoor terug: in dienst van het vaderland', VPRO-radiodocumentaire, uitzending 18
oktober 1998.
-

-
- 59 Afschrift van een weekrapport van 13-09-1946 van W.G. Visser 1e luitenant A.D., op BNV-papier; 12.
60 Zaak Miki, 20090801 Aantekeningen BNV-archief (Nummer Toegang 2.04.80), bestanddeel 3532.
61 'Recht is recht, vond Leen Mos, en de bezetting was onrecht', *Trouw*, 15 juni 2010.
62 'Ons zwakke punt is de redactie', *Trouw*, 1 mei 2010.
63 'Op netwerk kerk kon je vertrouwen', *Trouw*, 1 mei 2010.
64 'Recht is recht, vond Leen Mos, en de bezetting was onrecht', *Trouw*, 15 juni 2010.
65 SSA AIVD, persoonsdossier Leendert Mos.
66 Braat, *Van oude jongens, de dingen die voorbijgaan*, 54.
67 SSA AIVD, persoonsdossier Leendert Mos.
68 Braat, *Van oude jongens, de dingen die voorbijgaan*, 89
69 NL-HaNA, Bureau Nationale Veiligheid, 2.04.80, inv.nr. 301, Notulen bespreking op ministerie van
AOK inzake BNV, 2. Vergelijk: Engelen, *Geschiedenis van de Binnenlandse Veiligheidsdienst*, 83.
70 'S.S.-er zat veilig bij Nat. Veiligheid', *Nieuwsblad voor het Noorden*, 14 augustus 1946.
71 NL-HaNA, Bureau Nationale Veiligheid, 2.04.80, inv.nr. 2347, Nota voor den Ministerraad van begin
aug. 1945, 4.
72 Collectie Constant Hijzen, brief J.C. van den Ende aan AIVD Afdeling Interne en Externe Betrekkingen,
'Bijdrage aan het jubileumnummer personeelsmagazine Stroom', zonder datum; Interview in: OVT:
Het spoor terug, uitzending 18 oktober 1998.
73 Collectie Constant Hijzen, Brief J.C. van den Ende aan AIVD Afdeling Interne en Externe Betrekkingen,
'Bijdrage aan het jubileumnummer AIVD personeelsmagazine Stroom', zonder datum; Interview in
'Het spoor terug: in dienst van het vaderland', VPRO-radiodocumentaire, uitzending 18 oktober 1998.
74 Eindhoven, *Tegen de stroom in*, 187.
75 Bijvoorbeeld: NL-HaNA, Bureau Nationale Veiligheid, 2.04.80, inv.nr. 3528, Geheim verslag
Bureau Nationale Veiligheid, Bureau B., nr 1, 12 januari 1946; B.G.J. de Graaff en C. Wiebes, *Gladio der
vrije jongens: een particuliere geheime dienst in Koude Oorlogstijd* (Den Haag 1992); Engelen,
Geschiedenis van de Binnenlandse Veiligheidsdienst, 125.
76 P. Arnoldussen en H. Olink, 'Die brave oude Koude Oorlog/Zes ex-BVD'ers en hun achtergronden', *Het
Parool* 17 oktober 1998.
77 E.G. A. Kok, *De Verrader. Leven en dood van Anton van der Waals* (Amsterdam 2005).
78 B. de Graaff, *Dood van een dubbelspion: de laatste dagen van Christiaan Lindemans* (Den Haag 1997).
79 T.F. Noyon, *De geschiedenis van de familie Noyon Utrecht – Sneek 1668 – 1856* (Den Haag 2001).
80 Noyon, *De geschiedenis van de familie Noyon*.
81 Informatie van de heer C.P.M. Noyon, december 2020.
Engelen, *Frontdienst*, 271.
-

-
- 82 Engelen, *Frontdienst*, 26.
- 83 Hijzen, *Vijandbeelden*, 395.
- 84 Noyon, *De geschiedenis van de familie Noyon*.
- 85 Aalders en Hilbrink, *De affaire Sanders*, 80, 92-93, 95; NL-HaNA, Bureau Nationale Veiligheid, 2.04.80, inv.nr 26, Stukken betreffende berichtgeving inzake misstanden bij het BNV, met name over de affaire Sanders: het ontslag van het hoofd van de Opsporingsdienst, 1945-1950.
- 86 NL-HaNA, AOK/AZ/KMP, 2.03.01, inv.nr. 306, 'Verweerschrift Eindhoven na lezing van het rapport-Wijnveldt' d.d. 28 juli 1948, 7-8.
- 87 Hijzen, *Vijandbeelden*, 97.
- 88 Engelen, *Geschiedenis van de Binnenlandse Veiligheidsdienst*, 90, 92, 270.
- 89 *Groep Albrecht*. Geraadpleegd op 30 april 2020, www.hantjedejong.nl/verzet/groep-albrecht.
- 90 *Groep Albrecht*. Geraadpleegd op 30 april 2020, www.hantjedejong.nl/verzet/groep-albrecht.
- 91 Engelen, *Geschiedenis van de Binnenlandse Veiligheidsdienst*, 82-84.
- 92 Engelen, *Frontdienst*, 26.
- 93 Engelen, *Frontdienst*, 50-51. Zie ook: G. Scott-Smith, *Interdoc: Een geheim netwerk in de Koude Oorlog* (Amsterdam 2012).
- 94 Nationaal Archief, *Verzameling extracten openbaar geworden archieven per 1-1-2020*, 240-241.
- 95 Kluiters, *De Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten*, 93; Engelen, *De geschiedenis van de Binnenlandse Veiligheidsdienst*, 88-89.
- 96 Hijzen, *Vijandbeelden*, 102-103.
- 97 NL-HaNA, AOK/AZ/KMP, 2.03.01, inv.nr. 305, 'Vergadering gehouden op 29 januari 1946 inzake coördinatie centrale inlichtingen- en veiligheidsdiensten'.
- 98 Hijzen, *Vijandbeelden*, 100.
- 99 Hijzen, *Vijandbeelden*, 99.
- 100 P. Arnoldussen en H. Olink, 'Die brave oude Koude Oorlog/Zes ex-BVD'ers en hun achtergronden', *Het Parool* 17 oktober 1998.
- 101 Hijzen, *Vijandbeelden*, 142.
- 102 *Pot-Pijpers* (z.d.). Geraadpleegd op 6 mei 2020, www.onderscheidingen.nl/decorandi/w02/dec_po4.html.
- 103 *Het contra signaal. Sol Justitiae Illustrat Nos! Londensche Editie. En het signalementenblad* (7 juli 2019). Geraadpleegd op 6 mei 2020, www.weggum.com/Het_contra_signaal.html.
- 104 Engelen, *Frontdienst*, 27.
- 105 Engelen, *De BVD in de twintigste eeuw*, 22.
- 106 Engelen, *De BVD in de twintigste eeuw*, 271.
- 107 SSA AIVD, persoonsdossier Leendert Pot.
-

-
- 108 Kluiters, *De Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten*, 92.
- 109 Engelen, *De geschiedenis van de Binnenlandse Veiligheidsdienst*, 88.
- 110 Engelen, *Frontdienst*, 26-27.
- 111 Collectie Dick Engelen, Interview Dick Engelen met J.S. Sinninghe Damsté, hoofd BVD 1961-1967, d.d. 5 augustus 1992.
- 112 Engelen, *Per undas adversas*, 25.
- 113 Volgens Harthoorn heeft Crabbendam dus onder Duits gezag meegewerkt aan het opsporen van communisten, joden en andere groepen. Harthoorn, *Vuile oorlog in Den Haag*, 119-130.
- 114 G. Meershoek, *De geschiedenis van de Nederlandse politie: de Gemeentepolitie in een veranderende samenleving* (Amsterdam 2007), 249-250.
- 115 Bijvoorbeeld: *De Telex: algemeen staatkundig en cultureel dagblad*, 4 juni 1945.
- 116 SSA AIVD, persoonsdossier Johan Gottlieb Crabbendam.
- 117 Engelen, *Frontdienst*, 26.
- 118 Engelen, *Frontdienst*, 271.
- 119 Engelen, *Geschiedenis van de Binnenlandse Veiligheidsdienst*, 116.
- 120 Hijzen, *Vijandbeelden*, 95.
- 121 Hijzen, *Vijandbeelden*, 177.
- 122 Hijzen, *Vijandbeelden*, 95-96.
- 123 Spoor Terug – BVD – waakzaam voor het vaderland, VPRO OVT radio-uitzending uitgezonden op 18 oktober 1998 25 oktober 1998, 1 november 1998, 8 november 1998 en 15 november 1998. Aflevering 1: BNV en CVD.
- 124 H. Hofland, *Tegels lichten; of ware verhalen over de autoriteiten in het land van de voldongen feiten* (Amsterdam 1972) 133-134.
- 125 E.G.M. Gilbert, *Cold War Europe: the politics of a contested continent* (Londen 2014) 64-65.
- 126 Hijzen, *Vijandbeelden*, 105.
- 127 Hijzen, *Vijandbeelden*, 105-106.
- 128 Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, 1947-1948, Handelingen, 57e vergadering, 18 maart 1948, 1557.
- 129 L. de Jong, *De Duitse vijfde colonne in de Tweede Wereldoorlog* (Arnhem 1953).
- 130 NL-HaNA KMP, 2.03.01, inv.nr. 305, Koninklijk Besluit, 9 april 1946.
- 131 SSA AIVD, persoonsdossier William Gerard Visser.
- 132 SSA AIVD, *Het Spionnetje: jubileum 1945-1970*, BNV, CVD, BVD, mei 1970.
- 133 SSA AIVD, *Het Spionnetje: jubileum 1945-1970*, BNV, CVD, BVD, mei 1970 en SSA AIVD, persoonsdossier William Gerard Visser.
-

-
- 134 SSA AIVD, persoonsdossier William Gerard Visser.
- 135 SSA AIVD, persoonsdossier William Gerard Visser.
- 136 SSA AIVD, *Het Spionnetje: jubileum 1945-1970*, BNV, CVD, BVD, mei 1970 en SSA AIVD, persoonsdossier William Gerard Visser.
- 137 SSA AIVD, *Het Spionnetje: jubileum 1945-1970*, BNV, CVD, BVD, mei 1970 en SSA AIVD, persoonsdossier William Gerard Visser.
- 138 SSA AIVD, *Het Spionnetje: jubileum 1945-1970*, BNV, CVD, BVD, mei 1970 en SSA AIVD, persoonsdossier William Gerard Visser.
- 139 Engelen, *Geschiedenis van de Binnenlandse Veiligheidsdienst*, 1998, p 379.
- 140 Braat, *Van oude jongens, de dingen die voorbijgaan*, 44.
- 141 SSA AIVD, persoonsdossier William Gerard Visser.
- 142 SSA AIVD, *Het Spionnetje: jubileum 1945-1970*, BNV, CVD, BVD, mei 1970.
- 143 SSA AIVD, persoonsdossier Abraham van Dijk.
- 144 SSA AIVD, persoonsdossier Abraham van Dijk.
- 145 A.P.M. Cammaert, *Het verborgen front* (Groningen 1994), 295.
- 146 SSA AIVD, persoonsdossier Abraham van Dijk.
- 147 SSA AIVD, persoonsdossier Abraham van Dijk.
- 148 SSA AIVD, persoonsdossier Abraham van Dijk.
- 149 NL-HaNA, Archieven van de Ministeries van Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk, het Kabinet van de Minister-President en Algemene Zaken, 2.03.01, inv.nr. 11709, G2B aan de coördinatiecommissie, 'Enige beschouwingen over vijfde colonne activiteit', 10 november 1950.
- 150 Hijzen, *Vijandbeelden*, 107.
- 151 P. van Capelleveen (28 april 2020). 'Vogelaars tijdens de oorlog', *Stemmen uit de oorlog: dagelijkse dingen*. Geraadpleegd op 20 mei 2020, kb.nl/fr/blogs/nederlandse-geschiedenis-en-cultuur/stemming-uit-de-oorlog-dagelijkse-dingen.
- 152 *In memoriam Jan van den Ende* (z.d.). Geraadpleegd op 20 mei 2020, <https://sites.google.com/site/natuurfilmvandenende/in-memoriam-jan>.
- 153 Stichting 3 maart '45 (2018). *BB45: Wandeling 'Bezuidenhout in verzet 1940-1945'*. Geraadpleegd op 20 mei 2020, www.bb45.nl/uploads/files/downloads/2018_BB45_Bezuidenhoutinverzet-wandeling_toelichting.pdf en *In memoriam Jan van den Ende* (z.d.). Geraadpleegd op 20 mei 2020, <https://sites.google.com/site/natuurfilmvandenende/in-memoriam-jan>.
- 154 *Nederlander leidt bevrijders binnen in kamp Sachsenhausen* (z.j.). Geraadpleegd op 9 juli 2020 via www.nos.nl/75jaarbevrijding/bericht/2331294-nederlander-leidt-bevrijders-binnen-in-kamp-sachsenhausen.html.
-

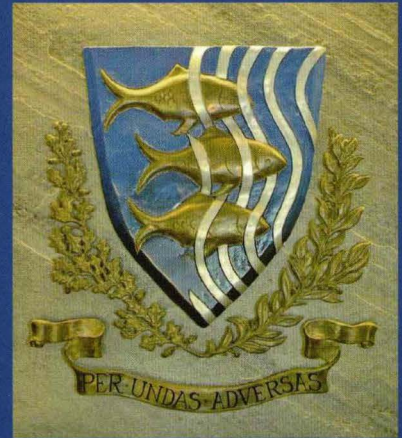
-
- 155 Stichting 3 maart '45 (2018). *BB45: Wandeling 'Bezuidenhout in verzet 1940-1945'*. Geraadpleegd op 20 mei 2020, www.bb45.nl/uploads/files/downloads/2018_BB45_Bezuidenhoutinverzet-wandeling_toelichting.pdf.
- 156 Braat, *Van oude jongens, de dingen die voorbijgaan*, 32.
- 157 Braat, *Van oude jongens, de dingen die voorbijgaan*, 12.
- 158 Braat, *Van oude jongens, de dingen die voorbijgaan*, 13.
- 159 *In memoriam Jan van den Ende*. Geraadpleegd op 20 mei 2020, <https://sites.google.com/site/natuurfilmvandenende/in-memoriam-jan>.
- 160 SSA AIVD, *Weduwe Van den Ende geeft korte speelfilm aan AIVD*, 18 mei 2016.
- 161 SSA AIVD, persoonsdossier Johannes Cornelis van den Ende.
- 162 Interview met oud-AIVD'er Willem Cnossen, 29 september 2020.
- 163 Hijzen, *Vijandbeelden*, 115-120, 141.
- 164 Hijzen, *Vijandbeelden*, 167.
- 165 Hijzen, *Vijandbeelden*, 121-122.
- 166 SSA AIVD, *Het Spionnetje: jubileum 1945-1970*, BNV, CVD, BVD, mei 1970.
- 167 Hijzen, *Vijandbeelden*, 122-124.
- 168 Engelen, *Geschiedenis van de Binnenlandse Veiligheidsdienst*, 115.
- 169 Engelen, *Geschiedenis van de Binnenlandse Veiligheidsdienst*, 115 en 371.
- 170 Hijzen, *Vijandbeelden*, 158, 228-229 en 261.
- 171 H. Veenhof, *De BVD schiep haar eigen werk*, *Nederlands Dagblad*, 3 juni 2006.
- 172 SSA AIVD, persoonsdossier Harmannus Cornelis Neervoort.
- 173 D. Engelen, *Geschiedenis van de Binnenlandse Veiligheidsdienst*, 116.
- 174 Hijzen, *Vijandbeelden*, 177.
- 175 *Uit de woestijn (verzetsblad, Amsterdam-Den Haag-Groningen)* (z.d.). Geraadpleegd op 9 juli 2020 via [https://nl.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Wiki%C3%B4project/Verzetskranten/Beginnetjes/uit_de_woestijn_\(verzetsblad_Amsterdam-Den_Haag-Groningen\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Wiki%C3%B4project/Verzetskranten/Beginnetjes/uit_de_woestijn_(verzetsblad_Amsterdam-Den_Haag-Groningen)).
- 176 Braat, *Van oude jongens, de dingen die voorbijgaan*, 45.
- 177 franciendejonge.nl/ad-de-jonge/.
- 178 C.W. Hijzen, *Vijandbeelden*, 142.
- 179 C.W. Hijzen, *Vijandbeelden*, 142, en Engelen, *Frontdienst*, 43.
- 180 F. de Jonge (z.d.). *Ad de Jonge (1919-2002)*. Geraadpleegd op 9 juli 2020, www.franciendejonge.nl/ad-de-jonge/.
- 181 Braat, *Van oude jongens, de dingen die voorbijgaan*, 45.
- 182 Braat, *Van oude jongens, de dingen die voorbijgaan*, 45.
-

-
- 183 Hijzen, *Vijandbeelden*, 150-151.
- 184 Hijzen, *Vijandbeelden*, 142.
- 185 Braat, *Van oude jongens, de dingen die voorbijgaan*, 14, 109, 119, 123, 125.
- 186 P. Arnoldussen en H. Olink, 'Die brave oude Koude Oorlog/Zes ex-BVD'ers en hun achtergronden', *Het Parool* 17 oktober 1998.
- 187 SSA AIVD, *Het Spionnetje: jubileum 1945-1970*, BNV, CVD, BVD, mei 1970.
- 188 Engelen, *Frontdienst*, 43.
- 189 Engelen, *Frontdienst*, 43-44.
- 190 *Den Haag - Tweede Kamer - Commissievergadering (z.d.)*. Geraadpleegd op 4 september 2020 via www.anpfoto.nl/search.pp?pictureid=313861424&page=1&pos=2&title=DEN-HAAG-TWEEDE-KAMER-COMMISSIEVERGADERING.
- 191 Engelen, *Frontdienst*, 69.
- 192 Televisie-uitzending NTS van november 1968.
- 193 Engelen, *Frontdienst*, 374.
- 194 SSA AIVD, Patrick Godefridus Henricus van Doeveren.
- 195 SSA AIVD, persoonsdossier Johanna Margaretha Hardenberg.
- 196 SSA AIVD, persoonsdossier Johanna Margaretha Hardenberg.
- 197 Engelen, *Geschiedenis van de Binnenlandse Veiligheidsdienst*, 218-219.
- 198 SSA AIVD, persoonsdossier Johanna Margaretha Hardenberg.
- 199 SSA AIVD, *BVD Magazine* 6, juni 1995.
- 200 SSA AIVD, *Het Spionnetje: jubileum 1945-1970*, BNV, CVD, BVD, mei 1970.
- 201 SSA AIVD, persoonsdossier Pieter Jelles Cnossen en J. de Boer (2019). *Gevangen in Sneek*. Geraadpleegd op 14 september 2020 via <https://www.gevangeninriesland.nl/gevangenis/sneek/>.
- 202 SSA AIVD, persoonsdossier Pieter Jelles Cnossen.
- 203 SSA AIVD, persoonsdossier Pieter Jelles Cnossen.
- 204 Interview met oud-AIVD-er Willem Cnossen, d.d. 29 september 2020.
- 205 SSA AIVD, interview 27, 4873131/01.
- 206 SSA AIVD, interview 27, 4873131/01.
- 207 SSA AIVD, persoonsdossier Maria Wilhelmina Philomène Versteeg.
- 208 SSA AIVD, interview 27, 4873131/01.
- 209 SSA AIVD, *Het Spionnetje: jubileum 1945-1970*, BNV, CVD, BVD, mei 1970.
- 210 SSA AIVD, *Het Spionnetje: jubileum 1945-1970*, BNV, CVD, BVD, mei 1970.
- 211 SSA AIVD, persoonsdossier Martijn Jan Marie Stall.
- 212 Engelen, *Frontdienst*, 271.
-

-
- 213 Engelen, *Frontdienst*, 271.
214 Engelen, *Frontdienst*, 36.
215 Engelen, *Frontdienst*, 26.
216 Engelen, *Frontdienst*, 355.
217 SSA AIVD, Persoonsdossier Martijn Jan Marie Stall.

*Verjaardagsfeest bij
Louis Einthoven thuis.*

Per undas adversas, tegen de stroom in, zo luidt het devies van de AIVD. Het symboliseert de instelling van de dienst: niet passief meedrijven met de golven, maar actief stroomopwaarts, het oog gericht op de bedreigingen van de nationale veiligheid. Dit devies werd geïntroduceerd door mr. Louis Einthoven, het eerste hoofd van de Binnenlandse Veiligheidsdienst, de voorloper van de Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst.

In 1937 ontmoette Einthoven, toen nog politiecommissaris in Rotterdam, pater Bonaventura Kruitwagen. 'We leerden elkaar goed kennen en op een dag kwam hij me verrassen met een mooie gekalligrafeerde spreuk die hij toepasselijk vond op mijn karakter. De tekst luidde: "Levende vissen zwemmen tegen de stroom in, alleen de dooie drijven mee."

Bij zijn afscheid in 1961 kreeg Einthoven als afscheidscadeau van het personeel een van staal vervaardigd kunstwerk waarin voor het eerst de visjes staan afgebeeld. Ook zijn in 1974 uitgegeven memoires dragen de titel Tegen de stroom in.

In de loop van de jaren is het logo gewijzigd en uiteindelijk geworden tot de drie vissen die tot op de dag van vandaag het logo zijn van de AIVD.

Een dienst als de AIVD is er om de nationale veiligheid te beschermen. Maar wat wordt nu precies beschermd, en waartegen eigenlijk? Die actuele, essentiële, maar ook ingewikkelde vragen zijn onlosmakelijk verbonden met het bestaan van inlichtingen- en veiligheidsdiensten. In dit boekje, dat verschijnt ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan van de AIVD, staat de innige band tussen de Tweede Wereldoorlog en de veiligheidsdienst centraal. Het werpt licht op de manier waarop de veiligheidsdienst een instrument werd om de veiligheid nooit meer uit handen te hoeven geven.

Constant Hijzen schreef de hoofdstekst, de portretten zijn het werk van Coen Hijzeler.

Uitgave ter gelegenheid van het 75-jarig jubileum van de Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst

Algemene Inlichtingen-
en Veiligheidsdienst

ISBN 978-90-90-34101-9

